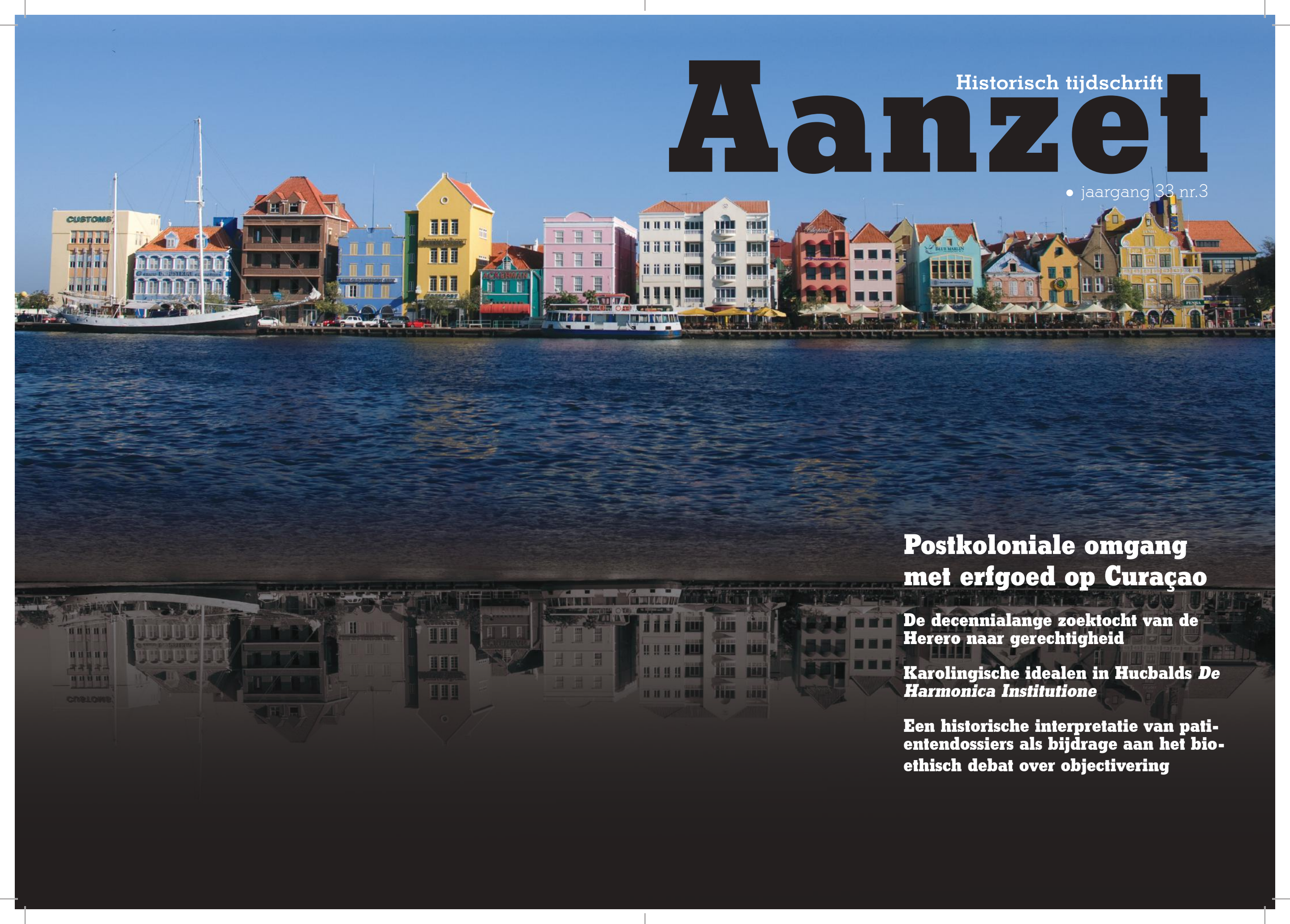

Aanzet

Historisch tijdschrift

• jaargang 33 nr.3

**Postkoloniale omgang
met erfgoed op Curaçao**

**De decennialange zoektocht van de
Herero naar gerechtigheid**

**Karolingische idealen in Huchalds *De
Harmonica Institutione***

**Een historische interpretatie van pati-
entendossiers als bijdrage aan het bio-
ethisch debat over objectivering**

Beste lezer,

Voor u ligt het laatste nummer van de 33^e jaargang, dat nu in september uitkomt, anders dan u gewend bent. Op deze manier begint u het academisch jaar fris met een nieuwe editie vol hoogstaande artikelen en rubrieken die u hopelijk enthousiasmeren, inspireren en aan het denken zetten.

Inspelend op de actualiteit in de academische historische discipline was Martijn Kool, departementsassessor van het departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis, bereid om Voorzet te schrijven. Hij probeert in zijn opiniestuk studenten aan het denken te zetten over de rol van de student in de verbetering van de onderwijskwaliteit en te laten reflecteren op zijn eigen functioneren als student. Directeur Paul van de Laar van Museum Rotterdam reageert in Tegenzet op Voorzet van Suzanne Friskes uit het vorige nummer, waarin zij kritische vragen stelde bij de huidige koers van het museum. Als u de Voorzet uit 33-2 nog niet gelezen hebt, kunt u dat nog doen op onze website.

In 'De Passie van...' wordt historicus en filosoof Arthur Weststeijn geïnterviewd naar aanleiding van het boek dat hij samen met Pepijn Corduwener schreef. Dit boek over de Italiaanse politiek kreeg veel publiciteit in de Nederlandse media en bereikte zo een breder publiek dan de gemiddelde academische publicatie. Weststeijn legt zijn visie in het interview over de historicus als publieksdier uit.

Naast de directe actualiteit mengt Aanzet zich ook in langlopende debatten met betrekking tot postkolonialisme.

Marin Kuijt schrijft in 'Monumentale apathie' over de omgang met cultureel erfgoed op Curacao en de discrepantie tussen de prioriteiten van Nederland en haar voormalige kolonie op dit gebied. Annefloor Alting onderzoekt daarnaast de doorwerking van het koloniale verleden van Namibië als voormalige Duitse kolonie en de huidige zoektocht naar 'restorative justice' voor het Hererovolk.

Voor het schrijven van de Beeldspraak en de Perspectief zijn voor dit nummer ook twee studenten uitgenodigd. Wiebe Reints richt zich in de Beeldspraak op het debat over de teruggave van cultureel erfgoed uit voormalige koloniën. Bart Blokland ziet in de band tussen de Romeinse keizer Augustus en zijn rechterhand Marcus Agrippa een analogie met de band tussen voormalig president Obama en zijn vicepresident Joe Biden.

In het derde artikel van dit nummer onderzoekt muziekwetenschapper Louise Godschalk de mate waarin de Karolingische Renaissance doorwerkte in de muzieknootatie zoals ontwikkeld door de monnik Hucbald in de negende eeuw. Martijn van de Meer kijkt tenslotte naar de ontwikkeling van bio-ethische debatten, zoals rondom Evidence-Based Medicine, als voorbeeld van de waarde van interdisciplinair historisch onderzoek.

Veel leesplezier!

Rogier van der Heijden
Hoofdredacteur

Historisch Tijdschrift Aanzet is opgericht in 1982. Sinds 2000 wordt het tijdschrift uitgegeven door de Utrechtse Historische Studentenkring. Deze jaargang bestaat uit drie nummers.

De redactie biedt jonge historici de ruimte artikelen te publiceren op basis van historisch onderzoek of recente historische uitgaven.

De Aanzetredactie bestaat uit studenten Geschiedenis die op vrijwillige basis werken.

De redactie heeft ernaar gestreefd rechtvaardigen van copyright te achterhalen. Zij die menen aanspraak te maken op bepaalde rechten worden vriendelijk verzocht contact op te nemen.

POSTADRES

Historisch Tijdschrift Aanzet
Drift 6
3512 BS Utrecht

ONLINE

redactie.aanzet@gmail.com
aanzet.wordpress.com

ABONNEMENTEN

Sluit een abonnement af door een email te sturen naar redactieaanzet@uhsk.nl.

Een jaarabonnement kost 10,-.

Steunleden betalen 15,-.

Losse nummers kosten 5,-.

Rek. nr.: NL39 INGB 0005 3603 14

t.n.v. UHSK te Utrecht

o.v.v. het gewenste abonnement

HOOFDREDACTIE

Rogier van der Heijden

EINDREDACTIE

Daan Elling

BEELDREDACTIE

Fons Martens

WEBREDACTIE

Bart van Holsteijn

REDACTIE

Larissa Biemond, Marijne Bolland, Michiel Bron, Suzanne Friskes, Martijn van der Meer en Hanneke Roodbeen

REDACTIERAAD

dr. Pepijn Corduwener, dr. Marijke Huisman, em. prof. dr. Ed Jonker, prof. dr. Jacco Pekelder, prof. dr. Remco Raben, dr. Carine van Rhijn, dr. Joes Segal, dr. Christianne Smit en dr. Saskia Stevens

OMSLAG

Handelskade, Willemstad, Curaçao.
Door Charles Hoffman, New York, United States. *Wikimedia Commons*

ARTIKELN

- 1 **Redactioneel**
Rogier van der Heijden
- 4 **Monumentale apathie**
Postkoloniale omgang met erfgoed op Curaçao
Marin Kuijt
- 14 **Littekens uit een koloniaal tijdperk**
De decennialange zoektocht van de Herero naar
gerechtigheid
Annefloor Alting
- 24 **Correctio et Emendatio**
Karolingische idealen in Hucbalds *De Harmonica Institutione*
Louise Godschalk
- 39 **Medisch Materiaal**
Een historische interpretatie van patiëntendossiers als bijdrage
aan het bio-ethisch debat over objectivering
Martijn van de Meer

RUBRIEKEN

- 10 **Beeldspraak**
Wiebe Reints
- 21 **Voorzet**
Martijn Kool
- 29 **Tegenzet**
Paul van de Laar
- 31 **De passie van... Arthur Weststeijn**
Bart van Holsteijn
- 35 **Perspectief**
Bart Blokland

RECENSIES

- 47 **Moeder des Vaderlands?**
Daan Elling
- 49 **Op stap met Bhagwan**
Michiel Bron
- 51 **Gesmokkeld uit Noord-Korea**
Larissa Biemond

MONUMENTALE APATHIE

Postkoloniale omgang met erfgoed op Curaçao

MARIN KUIJT

Als voormalig kolonisator heeft Nederland nog steeds grote invloed op het bestuur van Caribische eilanden als Curaçao. De prioriteiten van Den Haag sluiten niet altijd aan op die van de lokale bevolking en politiek en dat zorgt voor spanning. Een discrepantie is ook te vinden in de omgang met cultureel erfgoed in Willemstad, de hoofdstad van Curaçao. In dit artikel onderzoekt Marin Kuijt de oorzaken hiervan en stelt enkele vervolgstappen voor om erfgoed op het eiland te beschermen.

Overzichtsfoto van de Sint-Annabaai, Willemstad. *Wikimedia Commons.*

De relaties tussen Nederland en de laatste resten van zijn koloniale rijk staan vaak onderdruk. Ondanks goed intenties leiden ongelijke verhoudingen tussen Nederland en

de Antillen en de erfenis van het koloniale verleden tot misgelopen kansen, incidenten en wederzijds onbehagen. Om tot een beter begrip van deze verhoudingen te komen

onderzoekt dit artikel een domein waarin de Nederlandse staat in aanraking komt met de lokale bevolking van Curaçao: de historische binnenstad van Willemstad. Deze binnenstad heeft de UNESCO Werelderfgoedstatus. Om tot een beter begrip van de moeizame en ongelijke verhoudingen tussen oud kolonisator en oud gekoloniseerde te komen tracht ik in dit artikel de volgende vragen te beantwoorden: wordt het Werelderfgoed van Willemstad gebruikt om identiteiten vorm te geven door de Nederlandse staat? En hoe worden deze pogingen, als ze er zijn, in de praktijk opgemerkt door de lokale bevolking?

Erfgoed is geen neutraal fenomeen

Erfgoed is geen neutraal fenomeen. Volgens Laurajane Smith, wiens werk de theoretische basis van dit onderzoek vormt, is erfgoed een discursief geconstrueerde categorie.¹ Zij noemt het dominante discours dat resten van het verleden tot erfgoed maakt het ‘authorized heritage discours’ (AHD).² Dit discours benadrukt de monumentale en esthetische aspecten van erfgoed en geeft wetenschappelijke experts het onderhoud en bestuur van een monument in handen. Volgens Smith is er een belangrijke link tussen erfgoed, het AHD en identiteiten. Erfgoed vormt een pijler van identiteiten, aangezien identiteiten deels rusten op delen van het verleden en juist erfgoed daaruit bestaat. Het AHD moet volgens Smith dus ook gezien worden als een ‘discourse concerned with the negotiation and regulation of social meanings and practices associated with the creation and recreation of ‘identity’’.³ In de historiografie van Willemstads Werelderfgoed worden twee zaken voornamelijk belicht. Ten eerste is de lokale erfgoedbureaucratie van Curaçao uitgebreid beschreven.⁴ Ten tweede wordt de waarde

van dit Werelderfgoed primair economisch of toeristisch uitgelegd.⁵ Dit artikel legt de focus op de motieven achter het erfgoedbeleid van de Nederlandse staat gericht op Curaçao en de beleving van de lokale bevolking. Er is nog weinig onderzoek gedaan naar deze twee partijen, terwijl ze beide van cruciaal belang zijn voor het erfgoed van Willemstad. De Nederlandse staat betaalt mee aan het onderhoud van het Werelderfgoed en voor de lokale bevolking is het erfgoed onderdeel van hun dagelijkse leefomgeving.

Eerst zullen de resultaten van mijn bronnenonderzoek worden toegelicht. Uit het bronnenonderzoek blijkt dat de Nederlandse staat identiteiten probeert op te bouwen met de monumentale bakstenen van Willemstad. De lokale bevolking merkt dit in de praktijk echter niet op. Beide partijen zien het erfgoed dus op een andere manier. Hoe kan deze discrepantie verklaard worden? Ik stel dat hiervoor vier oorzaken gepostuleerd moeten worden. Ten slotte zal ik de gevaren die in deze discrepantie schuilen aan het licht brengen door een vergelijking met Paramaribo te trekken. Deze gevaren kunnen opgelost worden door het voorbeeld van ‘Community Archaeology’ te volgen.

Het cultureel-economisch janushoofd

Voor de ‘Nederlandse’ kant kunnen een intern beleidsstuk en twee video’s over het erfgoed van Willemstad die gemaakt zijn in opdracht van de Nederlandse staat en met specifieke promotiesubsidie van de Nederlandse staat, gebruikt worden. Een van die video’s is een aflevering van *Het Klokhuis*. Om de houding van de lokale bevolking te achterhalen maak ik gebruik van een selectie Nederlandstalige artikelen en ingezonden brieven uit het Antilliaans Dagblad (AD).⁶

Conference Proceeding, XXVII Convegno Annuale Di Sinergie (Heritage, management e impresa: qualisinerie?, Termoli: Università degli Studi del Molise, 2015), 615–31.

1 Laurajane Smith, *Uses of Heritage* (London, 2006), 13–24.

2 Smith, *Uses of Heritage*, 4.

3 Ibidem, 12.

4 Zie bijvoorbeeld: Anneffleur Siebinga en Marilena Vecco, ‘World Heritage and Tourism: The Case of Curacao. How to Combine Local and Global Interests’, *Referred Electronic*

5 Zie bijvoorbeeld: Astrid Aarsen, ‘Werelderfgoed En Dan?: Een Perspectief vanuit de Alledaagse Praktijk van Willemstad en Paramaribo’, *Bulletin KNOB* 108 (2009) 3, 103–14.

6 Door de beperkte ruimte kunnen de bronnen niet geannoteerd worden, neem contact op

Uit de bronnen blijkt dat identiteitskwes- ties vaak als motivatie dienen voor Nederlands erfgoedbeleid. Zo wordt sinds de jaren negentig in Nederlands internationaal erfgoedbeleid de nadruk op ‘the importance of identity and collective memory’ gelegd.⁷ Om deze focus in de praktijk te realiseren wordt er geld aan vele Werelderfgoedprojecten besteed, zo ook aan Willemstad. In de video’s, die beide op de nationale televisie zijn uitgezonden, wordt de vraag

spanning in het antwoord dat de twee video’s geven op die vraag. Enerzijds wordt er in beide video’s gesproken over het gelaagde en multiculturele verleden van Willemstad. Anderzijds is de Nederlandse laag dominant. Er wordt het meest naar Nederlandse invloeden en sporen verwezen.⁸ Voor de Nederlandse staat heeft het Werelderfgoed van Willemstad dus niet slechts economische waarde, zoals door veel auteurs verondersteld wordt.⁹

Handelskade van Willemstad. *Wikimedia Commons.*

‘tot wiens geschiedenis behoort Willemstads erfgoed?’ constant opgeworpen. De connectie tussen erfgoed en identiteit wordt dus ook voor het grote publiek gelegd. Er zit een

In de historiografie wordt aangenomen dat de lokale bevolking hun Werelderfgoed slechts van toeristische waarde acht. Hun houding ten opzichte van het erfgoed kan

met de redactie voor de originele, uitgebreide versie van dit onderzoek. De artikelen en brieven verschenen in de afgelopen tien jaar.

7 Ron van Oersen Sachiko Haraguchi, ‘From Astronomy to Zanzibar: Ten Years of Dutch Support to World Heritage’, UNESCO World Heritage Centre (Parijs, 2012), 7, <https://www.unesco.nl/sites/default/files/uploads/news-883-1.pdf>.

8 Marga Wolthuis en Jan van Holst, Willemstad Curaçao, DVD, Wereld Wonderen Werelderfgoed in Nederland, n.d.; Het Klokhuis, ‘Werelderfgoed: Willemstad Op Curaçao’, NTR, 11 mei 2016, https://www.npo.nl/het-klokhuis/11-05-2016/VPWON_1260472.

9 Zie bijvoorbeeld: Gert Oostindie en Inge Klinkers, *Decolonising the Caribbean: Dutch Policies in a Comparative Perspective* (Amsterdam, 2003), 212.

gekenmerkt worden als apathisch: voor de lokale bevolking is het erfgoed alleen een bron van inkomsten. De dertien relevante artikelen en de veertien relevante ingezonden brieven die digitaal beschikbaar zijn bij het AD, bevestigen deze communis opinio. Er wordt in het AD geschreven over slecht onderhoud, toerisme en de economische kansen die erfgoed biedt. Exemplarisch voor deze houding is het volgende citaat uit een ingezonden brief van Joseph Hart. Hij schrijft over een overheidsproject om erfgoed te renoveren: 'Het belang hiervan is niet alleen het onderhoud van een [sic] belangrijk historisch erfgoed, maar ook en vooral, het begin van de uitvoering van een lang voorbereide aanpak van het probleem van onze werkloze jongeren door hen een kans op een menswaardige toekomst te bieden middels een intensieve training en professionele begeleiding.'¹⁰ Slechts één auteur van een ingezonden brief legt de link met identiteit.

Tussen het perspectief van de Nederlandse staat en de lokale bevolking zit een discrepantie. Enerzijds tracht de Nederlandse staat bepaalde identiteiten te vormen met het Werelderfgoed. Anderzijds worden deze pogingen waargenomen noch gewaardeerd door de lokale bevolking. Zij zien het erfgoed primair als een bron van inkomsten.

Inwoners identificeren zich slechts op het niveau van hun wijk

Vier oorzaken

Waarom bestaat deze discrepantie? Er vallen vier oorzaken aan te wijzen zijn die de tegenstelling tussen intentie en receptie kunnen verklaren.

Ten eerste speelt de sociale geografie van Willemstad een belangrijke rol. Willemstad is een gesegregeerde en gefragmenteerde

stad. Verschillen in klasse en ras verdelen de stad. Daarom identificeren veel bewoners zich slechts op het niveau van hun wijk.¹¹ Hierdoor kan het Werelderfgoed niet één identiteit dienen die de scheidslijnen overstijgt.

Ten tweede is de spanning in het discours van de Nederlandse staat over het Werelderfgoed van belang. In een belangwekkend artikel over erfgoed en identiteit stelt Lindsay Weiss dat multiculturele staten, zoals Nederland, een tegenstrijdig erfgoedbeleid voeren.¹² Hoewel er de intentie is tot beleid dat iedereen gelijk behandelt, wordt één etnische groep vaak structureel bevoordeeld of van privileges voorzien.¹³ Deze contradictie zit ook in de Nederlandse video's over Willemstad, waarin het Hollandse verleden dominant is. Deze inconsistentie holt het inclusieve narratief van de Nederlandse staat uit en draagt zo bij tot de vervreemding van de lokale multi-etnische bevolking van het Werelderfgoed.

Ten derde moet er rekening gehouden worden met het AHD. Het hechten van waarde aan oude, monumentale gebouwen en het lot van erfgoed in de handen van experts leggen zijn de belangrijke kenmerken van dit discours. Dit vindt ook plaats in Willemstad en dus kan er vanuit gegaan worden dat dit discours ook hier een rol speelt.

Volgens Smith kan het overlaten van erfgoed aan experts leiden tot het marginaliseren van de lokale bevolking.¹⁴ Deze experts beslissen namelijk over welke identiteiten gediend worden met het erfgoed. De experts in Willemstad zijn bijna allemaal opgeleid door de Nederlandse staat en de lokale bevolking wordt niet gezien als een belangrijke 'stakeholder'. De zeer beperkte betrokkenheid van de lokale bevolking in

10 Joseph Hart, "'Herstelling' Reikt Uit Naar Onze Jongeren', Antilliaans Dagblad, 29 november 2014, laatst gezien 16 januari 2018, <http://antilliaansdagblad.com/nieuws-menu/lezers/9955-herstelling-reikt-uit-naar-onze-jongeren>, nadruk toegevoegd.

11 Rivke Jaffe, 'Exclusive Cities: Space, Social Capital and Urban Fragmentation in Jamaica and Curacao', in: José C. M. van Santen (red.), *Development in Place: Perspectives and Challenges*, Reeks Antropologie Academie, d. 6 (Amsterdam, 2008), 310–27.

12 Lindsay Weiss, 'Heritage-Making and Political Identity', *Journal of Social Archaeology* 7 (2007) 3, 413–31.

13 Weiss, 'Heritage-Making and Political Identity', 418.

14 Smith, *Uses of Heritage*, 11–27.

het management van het erfgoed en het onvermogen om te mogen bepalen welke identiteiten idealiter ondersteund worden door het Werelderfgoed zijn gevolgen van het AHD. Deze gevolgen kunnen daarom gezien worden als stuwende kracht achter de apathie die heerst onder de lokale bevolking ten aanzien van het Werelderfgoed.

Ten vierde draagt de economische en toeristische waarde die aan het erfgoed wordt toegeschreven door alle betrokken partijen bij aan de discrepantie. Gevolg van deze primaire economische waarde is dat het erfgoed, ten minste gedeeltelijk, geen politieke waarde heeft en dus niet in het politieke domein verkeert. In het politieke domein worden identiteiten en betekenissen geformuleerd en betwist. Daarom plaatst de

Vier oorzaken maken het Werelderfgoed tot een antiquarisch deel van de stad

economische functie van het Werelderfgoed restricties op de rol die het erfgoed voor de constructie van identiteiten kan spelen. In de literatuur wordt dit fenomeen aangeduid als ‘commodification’.¹⁵ Het is mogelijk dat een verandering in het erfgoedbeleid van Nederland dit proces beïnvloed kan hebben. Sinds 2007 is er een neoliberale afslag genomen en wordt de economische waarde van erfgoed sterker benadrukt, volgens Hadewijch Zwart.¹⁶

Gezamenlijk verklaren deze vier oorzaken waarom het Nederlandse erfgoedbeleid faalt om een reële koppeling tussen erfgoed en identiteit tot stand te brengen op Curaçao.

In plaats van het erfgoed levend en relevant te houden voor de lokale bevolking, maken deze vier oorzaken het Werelderfgoed tot een antiquarisch deel van de stad waar de lokale bevolking niet echt om geeft.

Een verhaal van twee steden

Voor het behoud van het Werelderfgoed van Willemstad kan dit gevaarlijke gevolgen hebben. In het verleden zijn al monumenten gesloopt. Willemstad bevindt zich niet in een uitzonderlijke situatie. Voorbeelden van vergelijkbare processen kunnen ook op andere plekken gevonden worden, bijvoorbeeld in de historische binnenstad van Paramaribo, die ook de UNESCO Werelderfgoedstatus heeft. Paramaribo worden geplaagd door dezelfde problemen als Willemstad, maar dan in een verergerde vorm. Wanbestuur en apathie onder de bevolking hebben geleid tot slecht onderhouden monumenten dat deels afgebroken dreigt te worden. In 2014 is door UNESCO een noodplan opgesteld om te voorkomen dat Paramaribo de Werelderfgoedstatus zou verliezen.¹⁷ Het slopen van monumenten was de voornaamste reden waarom de status ingetrokken dreigde te worden. Het wanbeleid van de lokale erfgoedbureaucratie werd deels veroorzaakt door een gebrek aan geld en een gebrek aan coördinatie met de centrale regering.¹⁸ Suriname is echter een democratie en dus kan het alleen zo zijn dat er te weinig geld aan erfgoed besteed wordt en dat er monumenten gesloopt worden, omdat de bevolking weinig om hun erfgoed geeft. Als dit niet geval was, zouden er wellicht protesten verwacht kunnen worden.

De houding van de lokale bevolking zou apathisch zijn

15 Michael S. Falser, ‘From a Colonial Reinvention to Postcolonial Heritage and a Global Commodity: Performing and Re-Enacting Angkor Wat and the Royal Khmer Ballet’, *International Journal of Heritage Studies* 20 (2014) 7-8, 702.

16 Hadewijch Zwart, “Terug naar de Grens: Kansen en knelpunten van erfgoedbeheer en nationale beeldvorming rond de Romeinse limes in Nederland” (Master’s thesis in the Cultural History of Modern Europe, Universiteit Utrecht, 2017), 37-40.

17 UNESCO World Heritage Centre, ‘UNESCO World Heritage Centre - State of Conservation (SOC 2016) Historic Inner City of Paramaribo (Suriname)’, laatst gezien 16 januari 2018, <http://whc.unesco.org/en/SOC/3387/>.

18 UNESCO, ‘UNESCO World Heritage Centre’, <http://whc.unesco.org/en/SOC/3387/>.

Aanzicht op de handelkade van Willemstad. *Wikimedia Commons.*

Hoek kan het verval en desloop van Willemstads erfgoed voorkomen worden? Hiervoor is het van groot belang dat de lokale bevolking niet slechts economische waarde aan de monumenten gaat hechten. De apathie moet verjaagd worden. Dit kan alleen gebeuren als de gehele diverse lokale gemeenschap betrokken raakt bij het erfgoed. De manier waarop archeologische projecten op de Antillen publieksparticipatie organiseren zou hiervoor als voorbeeld kunnen dienen. Goed georganiseerde organisaties passen daar 'Community Archaeology' toe.¹⁹ Bij Community Archaeology wordt de autoriteit over de beheer en bestuur van het erfgoed, maar ook over het discours met betrekking tot erfgoed gedeeld met het publiek; De lokale bevolking mag meepraten over welke betekenissen aan vondsten worden toegekend. Toegepast op Willemstad zou deze aanpak het probleem van apathie en de discrepantie waaruit de apathie ontstaat, kunnen oplossen. Door de lokale bevolking tot een belangrijke 'stakeholder' te maken kan de het erfgoed van Willemstad in het politieke domein getrokken worden, waar een debat kan ontstaan over de waarde en betekenis van het erfgoed. Het stimuleren van betrokkenheid van burgers heeft niet alleen waarde voor Werelderfgoed in

voormalige koloniën, maar ook in andere postkoloniale verhoudingen.

Conclusie

Dit artikel zet slechts een voorbereidende stap voor het opnemen van de lokale bevolking in de analyse van het Werelderfgoed van Willemstad. Een zeer beperkte selectie aan bronnen is gebruikt om de houding en mening van de lokale bevolking te achterhalen. Op zijn best kan een Nederlandstalige krant van het eiland inzicht bieden in de beleving van de elite. Etnografisch onderzoek op Curaçao is wenselijk om meer over dit onderwerp te weten te komen. Verder ontbreekt het de suggestie die ik opper in dit artikel - dat een neoliberale koers in Nederlands erfgoedbeleid kan bijdragen aan de 'commodification' van het erfgoed - aan solide empirisch bewijs. In dit artikel heb ik vooral de identiteitspolitiek die achter het Nederlandse erfgoedbeleid schuilgaat, onderzocht. Daardoor zijn de economische motieven uit het oog verloren. Verder onderzoek naar de impact van neoliberaal erfgoedbeleid op Curaçao heeft zowel duidelijke academische als maatschappelijke waarde, omdat neoliberalisme een van de grote krachten is die onze huidige sociale wereld vormgeeft. Het is dus belangrijk dat dit onderzoek gedaan wordt.

Hoewel er geen direct conflict is over het Werelderfgoed van Willemstad tussen de Nederlandse staat en de bevolking van Curaçao, sluiten de houdingen van beide partijen ten opzichte van dit erfgoed niet op elkaar aan. Misverstanden en apathie komen veel voor, wat het voortbestaan van de monumenten bedreigt en ook de bredere relaties tussen de Nederlandse staat en Curaçao lijkt te kenmerken. Hierdoor ontstaan gemakkelijk conflicten. Het stimuleren van publieksparticipatie is hier, en in andere postkoloniale relaties, daarom van groot belang.

19 Jay B. Haviser, 'Community Archaeology as an Essential Element for Successful Archaeological Heritage Management', in: Jay B. Haviser en Corinne Lisette Hofman (red.), *Managing Our Past into the Future: Archaeological Heritage Management in the Dutch Caribbean* (Leiden, 2015), 134-40.

Marin Kuijt (20) studeert geschiedenis en filosofie. Hij is tevens lid van de Opleidingscommissie Geschiedenis. Binnen de geschiedenis gaat zijn interesse uit naar cultuurgeschiedenis en theorie van de geschiedenis. In het academisch jaar 2017-2018 was hij columnist voor Aanzet.

DE STRIJD OM RESTITUTIE

*Hoe president Macron Benins
bronzen beelden laat terugkeren*

WIEBE REINTS

Al jaren woedt tussen oud-koloniën en hun voormalige overheersers een debat over de restitutie van koloniale kunst. Moeten museaobjecten uit oud-koloniën teruggegeven worden als daar om gevraagd wordt? Vaak krijgen deze landen nee op hun rekest en blijft de kunst in Europa. De Franse president Emmanuel Macron laat nu zien dat het ook anders kan.

Afb. 1. Benin Bronze uit de collectie van het Musée du quai Branly. *Wikimedia Commons*

Etnografische musea, zoals het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden of het Tropenmuseum in Amsterdam, zijn niet meer weg te denken uit het museumlandschap. Toch komen deze schatkamers met kunststukken vanuit de hele wereld steeds meer onder druk te

staan. De landen waar de objecten vandaan komen roepen steeds vaker om restitutie, het teruggeven van de kunstschat. Een van die landen is Benin, een republiek

Etnografische musea zijn niet meer weg te denken uit het museumlandschap.

in West-Afrika dat aan het eind van de negentiende eeuw onder Franse invloed stond. In de zomer van 2016 verzond Benin een brief aan de toenmalige Franse minister van Buitenlandse Zaken Ayrault. Hierin werd gevraagd om de restitutie van de Benin Bronzes, bronzen beelden uit het voormalige koninkrijk van Benin. (Afb.1) Het antwoord van Frankrijk was toentertijd 'nee'.¹ In november 2017 beloofde de huidige Franse president Macron echter

1 Gareth Harris, 'What restitution experts have to say about President Macron's pledge to return African artefacts', *The Art Newspaper*, 29 november 2017, laatst gezien 12 april 2018, <https://www.theartnewspaper.com/news/restitution-experts-react-to-president-macron-s-pledge-to-return-artefacts-housed-in-french-museums-to-africa>.

Afb.2. Luipaard afgebeeld op een bronzen plak, afkomstig uit de collectie van het Museum voor Wereldculturen in Zweden. *Etnografiska Museet*.

dat restitutie van koloniale kunst een van zijn prioriteiten zou gaan worden.

De landen waar de objecten vandaan komen roepen steeds vaker om restitutie.

Benin is gelegen in de sub-Sahara en is onderdeel geweest van allerlei koninkrijken en gebieden. Dahomey, zoals Benin in de Vroegmoderne Tijd heette, was in de periode tussen 1700 en 1850 een belangrijke speler in West-Afrika en had een grote rol in de slavenhandel, die in die periode zijn hoogtepunt beleefde. In de periode tussen 1890 en 1960 is het culturele erfgoed van Benin in Frankrijk terechtgekomen. In het heetst van de strijd om de Afrikaanse landen vonden er vaak plunderingen plaats waarbij grote hoeveelheden kunstschaten werden meegenomen naar het Europese continent. De objecten die nu worden teruggevraagd door Benin bevinden zich veelal in het *Musée du quai Branly* in Parijs, maar ook in particuliere collecties.

De bronzen plakken, zoals in afbeelding 1 afgebeeld, zijn afkomstig uit het koninklijke paleis en waren voornamelijk bedoeld ter decoratie. Deze plakken lieten de glorie van het koninkrijk zien.² De koning staat op de bronzen plakken centraal en kan onder andere herkend worden aan de speciale kralenketting om zijn nek. Daarnaast hadden dieren een belangrijke rol op de plakken. Zo moesten luipaarden en krokodillen, de koningen van de jungle en het water, uitbeelden hoe machtig hij was. (Afb.2)

Ook de ceremonies die plaatsvonden in het paleis, waren vaak terugkerende taferelen op de bronzen plakken. (Afb.3) Het moge duidelijk zijn dat de plakken van grote waarde zijn voor de historie van Benin. Het is dan ook niet gek dat het land ze nu terugverlangt.

De vraag of etnografische kunstobjecten moeten terugkeren naar de plek waar ze vandaan komen speelt al geruime tijd.

² British Museum, Benin: an African kingdom (2015) 3.

Een bekend voorbeeld is de strijd tussen Griekenland en het Verenigd Koninkrijk om de Elgin Marbles, de delen van het Parthenon die zich in het British Museum bevinden. Griekenland zou graag zien dat deze marmeren onderdelen terugkeren. Het land heeft er zelfs al een museum voor gebouwd. Engeland heeft hier echter weinig vertrouwen in en weigert de delen van het Parthenon te repatriëren.

Het teruggeven van de kunst is daarentegen ook niet makkelijk.

De huidige bezitters van dergelijke kunst beargumenteren vaak dat de landen waar het oorspronkelijk toe behoort, niet het juiste politieke klimaat hebben om goed voor de kunstschaten te kunnen zorgen. Daarnaast opperen zij vaak dat de objecten juist in hun huidige musea goed in context kunnen worden gezien tussen alle andere, vaak geroofde, stukken. Het eerste genoemde argument is hypocriet, aangezien het onrustige politieke klimaat waar de landen zich in bevinden in veel gevallen voortkomt uit de staat waarin het land is achtergelaten tijdens de dekolonisatie in de helft van de vorige eeuw. Ook het tweede argument raakt kant noch wal. Waar kan je objecten immers beter bekijken dan in hun oorspronkelijke context?

Er zijn klaarblijkelijk weinig argumenten te geven voor het behouden van het koloniale erfgoed in Europa. Het teruggeven van de kunst is daarentegen ook niet makkelijk. Op een soort historische resetknop drukken door middel van teruggave van het erfgoed is niet mogelijk. Frankrijk en Benin hebben in de afgelopen honderdtwintig jaar een relatie ontwikkeld die niet meer kan worden teruggedraaid.

Het is in mijn optiek belangrijk om de grote stukken die Benin terugvraagt te retourneren naar het West-Afrikaanse land, mits er ook informatie wordt verschaft

over hoe het ooit in Frankrijk terecht is gekomen en waarom het nu is teruggekeerd. Daarnaast is het belangrijk dat er ook in Franse musea meer aandacht komt voor het koloniale verleden. Met zijn belofte omtrent restitutie schept Macron ook een fundament voor andere restitutiezaken. Hopelijk heeft dat tot gevolg dat musea meer gaan nadenken over de positie die zij hebben in het postkoloniale tijdperk waarin wij nu leven.

Wiebe Reints (1998) studeert Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Sinds het afronden van het verdiepingspakket 'De Macht van Cultuur' richt hij zich op cultuurgeschiedenis. Zijn interesses zijn breed, maar houdt zich nu bezig met de relaties tussen oud-kolonisatoren en oud-koloniën in de museumwereld.

Afb.3: Soldaten met ceremoniële zwaarden afgebeeld op een bronzen plak, afkomstig uit de collectie van het Museum voor Wereldculturen in Zweden. Etnografiska Museet.

ONDERWIJS EN BEURZEN IN ROME

Volg een cursus of doe onderzoek aan het Koninklijk Nederlands Instituut te Rome!

VOOR WIE?

Uitblinkende **studenten en jonge onderzoekers** verbonden aan Nederlandse universiteiten

WAT?

12 cursussen per jaar op locatie in Rome, waaronder de interdisciplinaire BA-cursus Roma Caput Mundi, gespecialiseerde MA-cursussen en bijzondere Masterclasses

Stages en Traineeships om praktijkervaring op te doen als onderzoeker

Beurzen voor MA studenten, promovendi en postdocs die onderzoek doen in Rome

Stipendia voor afgestudeerden en gepromoveerden die een project voorbereiden

MEER INFO

www.knir.it

Het Koninklijk Nederlands Instituut Rome (KNIR) is het grootste en oudste Nederlandse wetenschappelijke instituut in het buitenland. Al ruim honderd jaar staat het KNIR voor hoogstaand onderzoek en interdisciplinair onderwijs in de geesteswetenschappen, waarbij het een brugfunctie vervult tussen de Nederlandse universiteiten en de academische wereld in Italië. Het KNIR organiseert cursussen voor studenten van alle niveaus en opleidingen, en het stelt beurzen en onderdak in Rome ter beschikking aan excellente studenten en onderzoekers in verschillende disciplines. Met de eigen statige villa, de unieke bibliotheekcollectie en een rijk programma van congressen, lezingen en culturele activiteiten biedt het KNIR dé wetenschappelijke toegang tot de Eeuwige Stad.

www.knir.it

LITTEKENS UIT EEN KOLONIAAL TIJDPERK

De decennialange zoektocht van de
Herero naar gerechtigheid

ANNEFLOOR ALTING

Het verleden kan soms diepe sporen nalaten. Decennialang kunnen bepaalde gebeurtenissen invloed uitoefenen op hoe een historisch voorval door een bevolkingsgroep wordt herinnerd. Dit is ook het geval bij de Herero, een Namibische bevolkingsgroep die in het begin van de twintigste eeuw op grote schaal werd uitgemoord door Duitse kolonisators. In dit artikel onderzoekt Anneflood Alting hoe het koloniale verleden van Duitsland in Namibië wordt geïnterpreteerd door diverse partijen. Hierbij bestudeert ze met name het debat omtrent de zoektocht naar *Restorative Justice* door de Namibische Herero.

‘Wir wollen, dass die Deutschen sagen:
Es tut uns Leid.’¹

*Herero vertegenwoordiger Arnold
Tjiuiko, 9 augustus 2004*

In 1883 startte Duitsland met de kolonisatie van Zuidwest Afrika, het huidige Namibië. Dit leidde in 1904 tot een oorlog tussen de Duitse kolonisators en de daar gevestigde Herero. Tijdens de oorlog vaardigde de Duitse generaal Von Trotha een vernietigingsbevel uit, met als doel om het Herero-volk uit te roeien.² Door een tactische zet van de Duitse legertroepen werden de Herero de Kalahari woestijn ingejaagd, waar velen omkwamen van honger en dorst. Slechts enkele Herero wisten te vluchten naar buurland

Bechuanaland (het huidige Botswana). De overgebleven Herero werden vervolgens in concentratiekampen opgesloten en gedwongen om onder gruwelijke omstandigheden slavenarbeid te verrichten. Bovendien werden schedels van onthoofde Herero naderhand naar Duitsland verstuurd voor wetenschappelijke experimenten. Uiteindelijk kostte deze oorlog de levens van ongeveer 80% van de Herero en kan deze slachtpartij worden omschreven als de eerste genocide van de twintigste eeuw.³

Na de onafhankelijkheid van Namibië in 1990 begonnen nabestaanden van de slachtoffers en overlevenden van de Herero gerechtigheid te eisen voor wat zich in het verleden had afgespeeld. Continu werden zij herinnerd aan het verleden door de rijke koloniale

1 Der Spiegel, ‘Rassismus-Vorwürfe aus Afrika’, 9 augustus 2004, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-31759235.html>.

2 Jan-Bart Gewald, *Herero Heroes: A Socio-Political History of the Herero of Namibia* (Oxford, 1999), 172-173.

3 Jon Bridgman, *The Revolt of the Hereros* (Berkeley en Los Angeles, 1981); Helmut Bley, *South-West Africa under German Rule, 1894-1914* (Londen, 1971); Jan-Bart Gewald, *Herero Heroes*.

Herero-vrouwen in traditionele Victoriaanse jurken in Kamanjab, Namibië. *Eigen foto.*

Duitse erfenis in Namibië en werden zij geconfronteerd met hun minderheidspositie in de maatschappij als gevolg van deze Duitse koloniale periode. De nieuwe regering, gedomineerd door de Ovambostam, wilde het Duitse en Zuid-Afrikaanse koloniale verleden echter vergeten en zich richten op de toekomst. President Nujoma's slogan 'One Namibia, One Nation' vormde de rode draad in zijn beleid. Focus op het verleden van één specifieke stam paste niet in dit beeld.⁴ Er was geen ruimte, in de vorm van monumenten of standbeelden, om helden of slachtoffers uit de Hererostam te eren. Voor de nabestaanden leek het alsof hun rol tijdens de opstand tegen het Duitse regime en dat de strijd die hun voorvaders hadden gevoerd uit de nationale geschiedenis werd gewist.⁵ Zodoende gingen zij op zoek naar *Restorative Justice*, een vorm van gerechtigheid waarbij de focus op de slachtoffers en de toekomst centraal staat, om de slachtoffers met de daders te verzoenen

door middel van (financiële) compensaties, herdenkingen, waarheidszoekende projecten en erkenning.⁶

Zo eisten vertegenwoordigers van de Hererostam een officieel excuus van de Duitse regering voor de genocide, een financiële compensatie van 2 miljard dollar en een plek aan de onderhandelingsstafel met de Duitse en Namibische regering. Ook verlangden ze naar erkenning van de genocide en repatriëring van alle menselijke overblijfselen van de Herero die na de bezetting naar Duitsland waren meegenomen.⁷ De Duitse en Namibische regering onderhandelen momenteel nog steeds over deze eisen.⁸ Alle betrokken partijen herinneren het Duitse koloniale verleden in Namibië verschillend, met als gevolg uiteenlopende interpretaties van de Herero-geschiedenis. Dit is problematisch en verdient nader onderzoek: hoe wordt het Duitse koloniale verleden geïnterpreteerd door de Herero-vertegenwoordigers, de Duitse en Namibische regering in het hedendaagse debat omtrent de zoektocht naar *Restorative Justice*?

Officiële excuses zijn cruciaal voor verzoening tussen daders en slachtoffers.

Een officieel excuus?

Een excuus voor de historische onrechtvaardigheden is een cruciaal onderdeel

4 David Lush, 'Nujoma's message for the new year: together as one', *The Namibian*, 8 januari 1990.

5 Jan-Bart Gewald, 'Herero Genocide in the Twentieth Century: Politics and Memory', in: J. Abbink, M. Bruijnen C. Van Walraven (red.), *Rethinking Resistance: Revolt and Violence in African History* (Leiden, 2003), 298.

6 Peter Malcontent (red.), *Facing the Past. Amending Historical Injustices through Instruments of Transitional Justice* (Cambridge, 2016) 11.

7 Deutsche Welle, 'A Painful Reminder of German Colonialism', 11 augustus 2004, <http://www.dw.com/en/a-painful-reminder-of-german-colonialism/a-1294643>; BBC News, 'German Bank Accused of Genocide', 25 september 2001, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/1561463.stm>.

8 Daniel Pelz, 'German apology about colonial era genocide in Namibia likely to be delayed', *Deutsche Welle*, 1 augustus 2017, <http://www.dw.com/en/german-apology-about-colonial-era-genocide-in-namibia-likely-to-be-delayed/a-39920073>.

Een kijkje in het dagelijkse leven van Herero-vrouwen op een markt in Kamanjab. *Eigen foto.*

in het bereiken van verzoening tussen slachtoffers en daders.⁹ Hoewel een officieel excuus het verleden nooit kan uitwissen of terugdraaien, kan het voor zowel slachtoffers als daders wel degelijk een helend effect hebben. In 2004 sprak de toenmalige Duitse minister van Buitenlandse Zaken Fischer erg lovend over het effect van erkenning van historische onrechtvaardigheden: 'Past injustices cannot be undone. But recognising guilt, taking responsibility and facing up to one's historical obligations can at least give back to the victims and their successors the dignity stolen from them.'¹⁰ Desalniettemin weigerde de Duitse regering de genocide te erkennen.

In 1997, tijdens een bezoek aan Namibië, verklaarde de Duitse president Roman Herzog dat 'too much time has passed for a formal apology to the Hereros to make

sense'.¹¹ Daarnaast legde hij uit dat er ten tijde van de gruweldaden in Namibië nog geen geldige internationale wetten en verdragen waren die met terugwerkende kracht deze handelingen strafbaar kunnen stellen. Zo deed het Genocideverdrag van de Verenigde Naties, waarin een genocide officieel strafbaar werd gesteld, pas haar intrede in 1948. In reactie op een kritische vraag van Duitse oppositiepartijen in 2011 bleek dat de Duitse regering nog steeds van mening was dat het Genocideverdrag niet met terugwerkende kracht werkte, waardoor de misdaden in Namibië niet als genocide hoefden te worden geclassificeerd.¹² Het Duitse argument dat de term 'genocide' niet van toepassing kan zijn op gebeurtenissen

9 Rhoda E. Howard-Hassmann, 'Official Apologies', in: Peter Malcontent (red.), *Facing the Past. Amending Historical Injustices through Instruments of Transitional Justice* (Cambridge, 2016) 257.

10 Henning Melber, 'We never spoke about reparations', in: Jürgen Zimmerer en Joachim Zeller (red.), *Genocide in German South-West Africa* (Londen, 2008), 269-270.

11 Leonard Jamfa, 'Germany Faces Colonial History in Namibia: A Very Ambiguous "I am Sorry"', in: Mark Gibney en Niklau Steiner (eds.), *The Age of Apology: Facing Up to the Past* (Philadelphia, 2008) 203.

12 Bundestag Printed Paper 17/774, 'Questions: Circumstances surrounding the repatriation of the mortal remains of victims of German colonial crimes to Namibia, and the question of apology and reconciliation', 14 November 2011, http://genocide-namibia.net/wp-content/uploads/2015/01/1708057_englische-Antwort.pdf.

die plaats vonden vóór het Genocideverdrag van 1948 hield echter moeilijk stand toen in 2016 de Bondsdag in een motie de Armeense genocide besloot te erkennen en spijt toonde over de rol die het Duitse Keizerrijk daarin had gespeeld.¹³ In diezelfde periode verwierp de Bondsdag een motie van Duitse oppositiepartijen voor het erkennen van de Herero-genocide.¹⁴ Het Duitse weekblad *Die Zeit* publiceerde een artikel van Norbert Lammert, toenmalig voorzitter van de Bondsdag, waarin hij zich kritisch uitliet over het niet erkennen van de Herero-genocide en het erkennen van de Armeense genocide. Zo schreef hij: ‘Eenieder die spreekt over de Armeense genocide in Duitsland, moet niet zwijgen over de genocide tegen de Herero.’¹⁵ Hij is niet de enige die meende dat de Herero-genocide volgens dezelfde criteria beoordeeld moest worden als de massamoorden op de Armeniërs. De Turkse president Erdoğan beschuldigde Duitsland zelfs van ‘hypocrisie’ voor het officieel erkennen van de Armeense genocide, maar niet van de Herero-genocide.¹⁶ Dit toont de Duitse onwil om naar dienseigen koloniale geschiedenis te kijken.

Een andere verklaring voor het uitblijven van een officieel Duits excuus is de angst voor mogelijke juridische gevolgen. Een officieel excuus als schuldverklaring geeft namelijk

de mogelijkheid tot herstelbetalingen (of andere compensaties). Politicus Hans-Christian Troebele verklaarde aan de Duitse publieke omroep ZDF dat ‘de gedachte was dat als we de misdaden van ons koloniale verleden zouden erkennen, we aansprakelijk zouden worden voor herstelbetalingen, en waar zou dat eindigen?’¹⁷

Daarnaast zou een officieel excuus aan de Herero (en de eventuele herstelbetalingen als gevolg) een sneeuwbal effect kunnen hebben op andere postkoloniale autoriteiten. De Herero stam was namelijk niet de enige groep die had geleden onder een koloniaal regime en Duitsland was niet de enige koloniale macht die zich schuldig had gemaakt aan ernstige mensenrechtenschendingen. Historicus Jürgen Zimmerer verklaarde dat ‘reparations payments to Namibia could set a precedent for Belgium and the Congo, France and Algeria or Great Britain and the history of the slave trade. Descendants of the Herero know that too.’¹⁸

Duitse en Namibische eensgezindheid over herstelbetalingen

Volgens Hererostamhoofd Rukoro moest een officieel excuus gepaard gaan met herstelbetalingen. Een louter ‘het spijt me’ zonder enige vorm van compensatie was volgens hem niet efficiënt. Via de juridische weg eisten Herero vertegenwoordigers herstelbetalingen. Zij probeerden hun eis kracht bij te zetten door veelvuldig te verwijzen naar overeenkomsten tussen de gebeurtenissen in het Duitse Namibië en de gebeurtenissen in Nazi-Duitsland. De Herero stam beargumenteerde dat ze door deze overeenkomsten recht had op

13 Ludér Tavit Sahagian, ‘Germany’s Artful Acknowledgement of the Armenian Genocide’, 8 juli 2016, <https://www.foreignpolicyjournal.com/2016/07/08/germanys-artful-acknowledgement-of-the-armenian-genocide>.

14 Bundestag Printer Paper 18/5407, ‘Motion: Reconciliation with Namibia’, 1 juli 2015, http://genocide-namibia.net/wp-content/uploads/2015/06/20150701_LEFT_PARTY_Genocide-Motion_English.pdf.

15 Norbert Lammert, ‘Deutsche ohne Gnade’, *Die Zeit*, versie 23 juli 2015, <https://www.zeit.de/2015/28/voelkermord-armenier-herero-nama-norbert-lammert>.

16 Justin Huggler, ‘Germany to recognise Herero genocide and apologise to Namibia’, *Telegraph*, 14 juli 2016, <https://www.telegraph.co.uk/news/2016/07/14/germany-to-recognise-herero-genocide-and-apologise-to-namibia/>.

17 Daniel Pelz, ‘Debate about colonial era mass killings in Namibia rages again in Berlin’, *Deutsche Welle*, 15 juni 2016, <http://www.dw.com/en/debate-about-colonial-era-mass-killings-in-namibia-rages-again-in-berlin/a-19332180>.

18 Jason Burke, Philip Oltermann, ‘Germany moves to atone for “forgotten genocide” in Namibia’, *The Guardian*, 25 December 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/dec/25/germany-moves-to-atone-for-forgotten-genocide-in-namibia>.

Spelende kinderen in Kamanjab, een dorp in Namibië waar een deel van de Herero-stam leeft. *Eigen foto.*

herstelbetalingen. Aangezien de Duitse regering miljarden had betaald aan Israël ter compensatie voor de gruweldaden tegen de Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog, zou de Duitse regering ook herstelbetalingen aan de Herero stam moeten betalen.¹⁹ Een Herero vertegenwoordiger legde in een persverklaring uit dat het niet inwilligen van de eis voor herstelbetalingen, 'for almost the same crimes as those committed against the Jewish people by Adolf Hitler, and for which the same Federal Government of Germany compensated descendants of the Jewish victims, in cash and in kind to the tune of billions, is simply an act of racism'.²⁰

De Duitse regering verklaarde dat de massamoorden in het Duitse Namibië onvergelijkbaar zijn met de Holocaust en beschreef herstelbetalingen als 'uitgesloten'.²¹ Duitsland beweerde herhaaldelijk dat zij de historische en morele verantwoordelijkheid tegenover Namibië had genomen, in het opbouwen van een zogenaamde 'speciale band' met Namibië: Duitsland was namelijk de grootste donateur van ontwikkelingsgeld voor Namibië. In 2004 verklaarde de Duitse ambassadeur in Namibië dat Namibië sinds

1990 al meer dan vijfhonderd miljoen euro aan ontwikkelingsgeld van Duitsland had ontvangen.²² Niet alleen kreeg Namibië rechtstreekse betalingen van Duitsland, maar Duitsland was ook bereid tot steun bij landhervormingen en het opzetten en financieren van verschillende (infrastructuur) projecten.²³

Deze vormen van ontwikkelingsgeld waren beschikbaar voor de gehele Namibische bevolking en niet specifiek één bevolkingsgroep, verklaarde de toenmalige Duitse minister Wieckzorek-Zeul in een interview met het Duitse persbureau DPA in 2004.²⁴ De toenmalige Duitse ambassadeur in Namibië voegde daar in een toespraak aan toe dat het onrechtvaardig zou zijn om één specifieke bevolkingsgroep te compenseren voor hun historische lijden tijdens een koloniaal regime, aangezien dit de etnische spanningen in een land alleen maar zou versterken en verzoening zou ondermijnen. Daarnaast verklaarde hij: 'there is no doubt about it, the war which began in 1904 was a hallmark in the struggle of the Namibians for national independence, a struggle which only ended in 1990'.²⁵ Hieruit blijkt dat hij de Herero-opstand omschrijft als het begin van een gezamenlijke Namibische strijd tegen onafhankelijkheid (in plaats van een Herero-opstand die resulteerde in genocide). Daarom moest de gehele bevolking worden gecompenseerd.

Lange tijd deelde de Namibische regering het standpunt van de Duitse regering: ze weigerde de eis van de Herero-stam voor herstelbetalingen te ondersteunen, aangezien ook zij niet één specifieke bevolkingsgroep wilde bevoordelen. De regering zag de Herero-

19 Allan D. Cooper, 'Reparations for the Herero Genocide: Defining the Limits of International Litigation', *African Affairs* 106 (2007), 121.

20 Esther Utjiua Muinjangu, 'Joint Media Statement', 26 mei 2014, <http://genocide-namibia.net/wp-content/uploads/2015/03/NAMA-OVAHERERO-CORRESPONDENCE-2.pdf>.

21 Burke, 'Germany moves to atone'.

22 *The Namibian*, 'Hereros, Germany envisages new era', 11 januari 2004, <https://www.namibian.com.na/index.php?id=5022&page=archive-read>.

23 Burke, 'Germany moves to atone'.

24 Mail & Guardian, 'Namibian President defends land policies on German visit', <https://mg.co.za/article/2005-11-28-namibian-leader-defends-land-grab-on-german-visit> (28 november 2005).

25 *The Namibian*, 'Hereros, Germany envisages new era'.

opstand – net als de Duitse ambassadeur – als een gezamenlijke strijd tegen het Duitse regime, die zich later voortzette in een strijd tegen het Zuid-Afrikaanse regime. In 2014, bij een ceremonie in Windhoek ter ere van de tweede aankomst van gerepatrieerde Herero schedels uit Duitsland, hield de Namibische president Pohamba een toespraak. Hoewel de ceremonie in het teken stond van het eren van Herero-helden, legde de Namibische regering wederom de nadruk op een nationale strijd tegen kolonialisme in plaats van op de specifieke strijd van de Herero.

Daarnaast was de Namibische regering zich bewust van de voordelen van hun speciale relatie met Duitsland. Naast het ontwikkelingsgeld dat Namibië ontving van Duitsland, bood Duitsland ook hulp bij het trainen van militaire adviseurs en technisch personeel. Directe vluchten vanuit Duitsland naar Namibië zorgden bovendien voor vele toeristen.²⁶ In een interview met de Duitse journalist Thomas Knemeyer in 2002, verklaarde toenmalig president Sam Nujoma dat de Namibische regering mogelijke herstelbetalingen nooit heeft overwogen en dat de regering wilde focussen op de speciale relatie met Duitsland. ‘We promote that [good] relationship because we consider Germans as our distant cousins. Now with the new Namibia and the new Germany we are no longer dealing with what happened in the past. We leave the sad history behind and forge ahead with cooperation’, aldus Sam Nujoma.²⁷

Hoewel het Namibische parlement in 2006 unaniem een motie aannam waarin de Herero-genocide werd erkend en de eisen voor herstelbetalingen werden ondersteund, werden de vertegenwoordigers van de Herero nog steeds uitgesloten van bilaterale onderhandelingen tussen Duitsland en Namibië. Doordat zij geen plek hadden aan de onderhandelingsstafel, hadden ze ook geen

zeggenschap over het ontwikkelingsgeld, dat volgens hen nooit in Herero-gebieden terecht kwam.²⁸ Bovendien vonden de Herero dat ze niet genoeg profiteerden van de Duitse ontwikkelingsgelden en eisten daarom aparte herstelbetalingen voor hun eigen volk, omdat zij in het bijzonder hadden geleden onder het Duitse regime. Wat het uiteenlopende herinneringsdiscours van de regering en de Herero stam goed illustreert, is de viering van *Heroes’ Day* of *Herero Day*, een nationale feestdag in Namibië op 26 augustus. De Namibische regering herdenkt op deze feestdag een de aanval op de Zuid-Afrikaanse autoriteiten op 26 augustus 1966 in het noorden van Namibië. De Herero stam herdenkt op deze feestdag 26 augustus 1923, de datum waarop het lichaam van Herero-*chief* Samuel Maherero naar Namibië terugkeerde nadat hij in ballingschap was gestorven.²⁹

In Namibië zijn de sporen
van Duits kolonialisme nog
steeds zichtbaar.

Conclusie

In dit onderzoek stond centraal hoe het Duitse koloniale verleden in Namibië in het hedendaagse debat omtrent *Restorative Justice* werd geïnterpreteerd door zowel de Duitse en Namibische regeringen als de Herero-stam. In Namibië zijn de sporen van het Duitse kolonialisme nog steeds zichtbaar in de dorpen met Duitse namen, straatnamen van Duitse kolonisten en de verkoop van *schnitzel* en *bratwurst*. Toch wordt het duistere verleden van Duitse regime in Namibië nauwelijks herdacht. Toen Namibië in 1990 onafhankelijk werd, besloot de regering om de nadruk te leggen op de toekomst. Bij herdenkingen werd met name de klemtoon gelegd op de gezamenlijke strijd van de

26 Jan-Bart Gewald, ‘Imperial Germany and the Herero of Southern Africa: Genocide and the Quest for Recompense’, in: Adam Jones (red.), *Genocide, War Crimes and the West: History and Complicity* (Londen, 2004), 70.

27 Melber, ‘We never spoke about reparations’, 262.

28 Burke, ‘Germany moves to atone’.

29 Jeremy Sarkin, *Colonial genocide and reparations claims in the 21st century: the socio-legal context of claims under international law by the Herero against Germany for genocide in Namibia, 1904-1908* (Londen, 2008), 55.

Namibische bevolking tegen Duitse en de daaropvolgende Zuid-Afrikaanse bezetters. De Namibische regering legde zodoende ook in het debat rond *Restorative Justice* van de Herero-stam de nadruk op dit narratief van de gezamenlijke strijd, en niet op specifiek op het lijden van de Herero.

De genocide op de Herero keert niet terug in het Namibische herinneringsdiscours.

De nabestaanden van de Herero-stam waren ontevreden met het politieke en economische klimaat van het onafhankelijke Namibië en herkenden zich niet in het dominante Namibische herinneringsdiscours. De Herero zochten erkenning voor de genocide die tegenhun voorvaders was gepleegd en eisten middels rechtszaken financiële compensatie. Tijdens deze zoektocht naar *Restorative Justice* benadrukten zij vooral de Herero-strijd tegen de Duitse bezetters, de ongestrafte Duitse misdaden tegenover de Herero en de onderdrukking van dit verleden in het nationale herinneringsdiscours. Ook beschuldigden ze Duitsland herhaaldelijk van hypocrisie en racisme. Duitsland erkende immers de Armeense genocide en deed herstelbetalingen aan de Joden na de Tweede Wereldoorlog, maar weigert nog steeds erkenning van de Herero-genocide en herstelbetalingen aan de Herero-bevolkingsgroep.

De Duitse regering verklaarde verantwoordelijkheid voor het koloniale verleden te nemen door ontwikkelingsgeld te investeren ten behoeve van de gehele Namibische bevolking. Volgens de Duitse regering was namelijk de gehele bevolking slachtoffer geworden van het Duitse koloniale regime. Daarnaast verklaarde Duitsland dat diens handelingen ten tijde van de genocide niet als strafbaar kunnen worden aangemerkt, aangezien er nog geen internationale wetgeving aanwezig was omtrent genocide. Het Genocideverdrag deed namelijk pas haar intrede in 1948. Bovendien vreest de Duitse regering voor een sneeuwbaaleffect, een excuus aan de Herero-stam zou kunnen leiden tot herstelbetalingen en tot soortgelijke eisen

Een traditioneel geklede Herero-vrouw met haar kinderen en Annefloor in Kamanjab. *Eigen foto.*

van andere voormalige koloniën. De Herero-geschiedenis werd door de Duitse regering dus vooral gebruikt om haar eigen belang te dienen. Het koloniale verleden werd erkend en verantwoordelijkheid werd genomen in de vorm van ontwikkelingsgeld, maar een directe confrontatie met het koloniale verleden in Namibië werd vermeden toen dit (juridische) gevolgen dreigde te hebben.

Een confrontatie met het Duitse koloniale verleden in Namibië wordt dus door zowel de Duitse als Namibische regering nog te veel

Duitse autoriteiten vrezen een sneeuwbaaleffect als herstelbetalingen worden goedgekeurd.

vermeden. Dit zal pas veranderen wanneer Duitsland een officieel excuus voor de genocide aanbiedt (een cruciaal onderdeel van *Restorative Justice*) en de Herero-vertegenwoordigers een plek krijgen aan de onderhandelingstafel, naast de Duitse en Namibische regering. Wellicht kan de nieuwe Duitse regering een verandering in dit proces teweegbrengen.

Annefloor Alting (1994) sloot met dit onderzoek haar bachelor Taal- en Cultuurstudies af. Inspiratie voor dit onderwerp heeft zij opgedaan tijdens een bezoek aan de Herero in Namibië en een stage bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Ze zet haar passie voor onderzoek naar mensenrechten voort met de master Human Rights aan de London School of Economics.

CORRECTIO ET EMENDATIO

Karolingische idealen in Hucbalds *De Harmonica Institutione*

LOUISE GODSCHALK

Achter muzieknoten zoals wij die tegenwoordig kennen schuilt een rijk verleden. De notenbalk kreeg tijdens de regeerperiode van de Karolingische koningen een steeds belangrijkere plaats binnen het onderwijs, omdat zang een grotere rol en betekenis kreeg. Hucbald van Sint Amand schreef bijna een eeuw later een traktaat waarmee de uitvoerende muzikanten de liturgische gezangen sneller en beter konden leren. Louise Godschalk onderzoekt de doorwerking van de Karolingische idealen op het traktaat van Hucbald.

Door de eeuwen heen zijn er meerdere muziektheoretische werken aan de monnik Hucbald van Sint Amand toegeschreven, onder andere *Musica Enchiridae* en *De Alia Musica*. Na jaren van onderzoek naar auteurschap is er echter slechts één titel op zijn naam overgebleven: *De harmonica institutione*. Hucbald leefde van ongeveer 830 tot 940 in het noorden van het huidige Frankrijk.¹ Een duidelijke ontstaansdatum heeft het traktaat niet. Het is waarschijnlijk rond 885 of tussen 893 en 899 geschreven.² Het traktaat bevat geen compleet nieuwe ideeën en theorieën. Toch is het een interessant studieobject. Het laat namelijk zien hoe het Karolingische *correctio et emendatio*—corrigeren en emuleren—honderd jaar later nog steeds actueel is.

Onder dit motto werden de werken van de antieke auteurs toegespitst op de christelijke identiteit. Hucbald putte voor zijn werk hoofdzakelijk uit het werk van anderen, met name uit *De institutione musica* van Boethius, waarin de werken van de klassieke Griekse schrijvers vertaald werden, en in mindere mate uit *De nuptiis Philologiae et Mercurii* van Martianus Capella.³ Hiermee zette Hucbald de Karolingische traditie van het teruggrijpen naar de denkbeelden van de Klassieke Oudheid, voort. Deze traditie was in zich zelf al een voortzetting van wat geleerden als Martianus en Boethius respectievelijk in de vijfde en zesde eeuw deden.

De Karolingische Renaissance begon aan het begin van de achtste eeuw. De Karolingische familie had toentertijd een hoge positie, namelijk die van hofmeier, aan het hof

1 Rembert Weakland, 'Hucbald as Musician and Theorist', *The Musical Quarterly* 42 (1956) 1, 66-84, aldaar 66-67.

2 Charles M. Atkinson, *The Critical Nexus: Tone-System, Mode, and Notation in Early Medieval Music* (Oxford, 2009) 149.

3 Hucbald, 'De harmonica institutione', in: Claude V. Palisca (red.), vert. Warren Babb, *Hucbald, Guido, and John on Music* (New Haven en Londen, 1978) 13-48, aldaar 35.

van de Merovingische koningen weten te bemachtigen. Volgens de Merovingische traditie werd de erfenis - het land en het koningschap - altijd verdeeld over alle zonen. Bij de dood van Clovis I in 511 gebeurde dit voor de eerste keer. In de loop van de zevende eeuw was het Frankische rijk op deze manier gefragmenteerd geraakt. Hoewel de koningen van de verschillende gebieden uit één familie kwamen, vormde het rijk geen eenheid. Van deze zwakte hebben de Karolingers gebruikt gemaakt. In tegenstelling tot de Merovingische koningen, was de macht van de Karolingische hofmeiers wel stabiel. Aan het einde van de zevende eeuw waren zij zelfs degene die de opvolger van de koning kiezen. Op deze manier namen ze langzamerhand de macht over.⁴

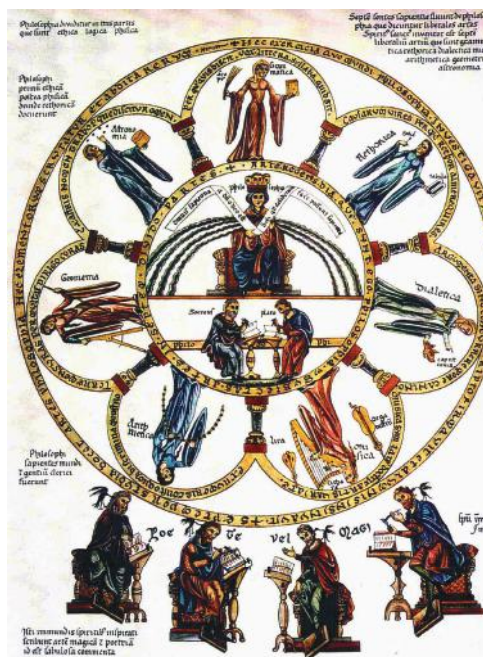
De Karolingische koningen waren sterk op Rome gericht. Dit ging zelfs zo ver dat Pepijn de Korte de Gallische liturgie in het hele rijk liet vervangen door de Romeinse liturgie om de eenheid te bevorderen. Zijn zoon en opvolger Karel de Grote zette dit unificatieplan van het christendom voort. In de realisatie van dit plan had educatie een zeer belangrijke rol. In zijn *Epistola de litteris colendis* uitte Karel de Grote zijn zorgen omtrent de kennis van het Latijn van de clerus. Als men de leer niet correct kon verwoorden, bestond het gevaar dat men er ook geen correct begrip van had. Mensen moesten niet alleen ontzag hebben voor de uiterlijke vroomheid van monniken, maar ook voor hun correcte spraak en zang en dus hun begrip van de christelijke leer.⁵ Rond dezelfde tijd schreef Karel de Grote ook een manifest gericht aan de hele clerus, de *Admonitio generalis*. Dit document bevatte een gedetailleerde instructie over hoe het onderwijs in het klooster gegeven diende te worden en introduceerde de zeven *artes liberales* als vast curriculum.⁶ Een belangrijk onderdeel van het lesprogramma was het muziekonderwijs, zodat de liturgie op de correcte manier uitgevoerd kon worden.

Hucbald schreef zijn traktaat een slordige

4 Chris Wickham, *The Inheritance of Rome: A History of Europe from 400 to 1000* (London, 2009) 111-129.

5 John J. Contreni, 'Learning for God: Education in the Carolingian Age', *Journal of Medieval Latin* 24 (2014) 89-129, aldaar 101.

6 Contreni, 'Learning for God', 102

De zeven *Artes Liberales*: astronomia, geometrica, arithmetica, musica, dialectica, rhetorica, en grammatica. 'Hortus deliciarum' van Herrad von Landsberg (ca. 1180). *Wikimedia Commons*.

honderd jaar nadat deze ingrijpende hervormingen hadden plaatsgevonden. In de tijd tussen de *Admonitio generalis* en Hucbalds eigen opleiding aan de kloosterschool is er veel veranderd. Koningen en keizers komen en gaan, koninkrijksgrenzen verschuiven en vervagen. Overleeft het Karolingische gedachtegoed deze veranderingen? In dit artikel zal ik proberen een antwoord te geven op de vraag: in hoeverre zien we het Karolingische *correctio et emendatio* terug in Hucbalds *De harmonica institutione*?

Allereerst zal ik een schets geven van de positie van het muziekonderwijs en de liturgische praktijk aan het begin van de Karolingische periode. Vervolgens zal ik de inhoud en het doel van Hucbalds traktaat bespreken in het licht van de Karolingische idealen.

Muziekonderwijs in de Karolingische Renaissance

Giles Brown definieert de Karolingische Renaissance als de heropleving van geleerdheid in combinatie met een beweging om de instituties van de Kerk en de levens van de christelijke volken die onder de

Karolingische overheersing leefden te hervormen. De Karolingische vorsten zagen dit als een van hun voornaamste taken. Zij waanden zich de door God aangestelde leiders van het volk. Het was hun plicht om hun onderdanen op het rechte pad te houden.⁷

Bij het bestuderen en bespreken van deze materie, is het belangrijk om in het achterhoofd te houden dat de politiek en de sociale gemeenschap in deze periode onlosmakelijk verbonden zijn met religie. Zonder religieuze eenheid, is er geen sociale eenheid en ook geen politieke eenheid. De focus van de Karolingische koningen op de uniformiteit van de liturgie, heeft enorm veel invloed gehad op de uniformiteit en standaardisering van de muziekpraktijk. De door zijn vader Pepijn de Korte ingezette hervormingen van de liturgie worden door Karel de Grote voortgezet. Hoewel het de Karolingers reeds gelukt was om het christendom onder de heidense volken te verspreiden, was er in de praktijk nog steeds sprake van een grote mate van diversiteit.⁸

Karel de Grote bepaalde dat de kloosterregel van Benedictus voor het hele rijk moest gelden, om de uniformiteit van het kloosterleven te bevorderen. Op het eerste gezicht lijkt dit irrelevant voor de ontwikkelingen in de muziek. Het zingen van psalmen had echter een belangrijke plaats in het liturgische weekrooster volgens de regel van Benedictus. Waar eerdere kloosterregels min of meer onverschillig waren over wanneer, hoe vaak en in welke volgorde de psalmen gezongen moesten worden, geeft Benedictus een zeer specifiek en gedetailleerd voorschrift.⁹ Met de invoering van de kloosterregel van Benedictus wordt het regelmatig zingen van psalmen weer op de kaart gezet.

7 Giles Brown, 'Introduction: The Carolingian Renaissance', in: Rosamund McKitterick (red.), *Carolingian Culture: Emulation and Innovation* (Cambridge, 1994) 1-51, aldaar 1.

8 Susan Rankin, 'Carolingian Music', in: McKitterick, *Carolingian Culture*, 274-316, aldaar 278.

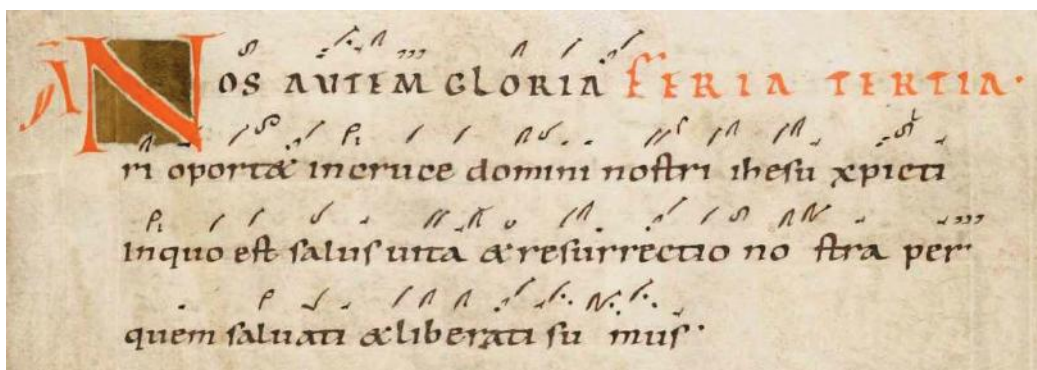
9 Joseph Dyer, 'The Singing of Psalms in the Early-Medieval Office', *Speculum* 64 (1989) 3, 535-578, aldaar 538.

Een pagina uit een manuscript van *De harmonica institutione*. Weergegeven is het Griekse toonsysteem en de verhoudingen tussen de verschillende onderdelen ervan. *Wikimedia Commons*.

In deze tijd werd muziek voornamelijk oraal overgedragen. Een ervaren monnik zong de melodie voor en de leerling zong het na. De neumennotatie die tegen het einde van de negende eeuw in gebruik was, diende voornamelijk ter ondersteuning van het geheugen. De gebruikte tekens gaven bij benadering de intervallen aan en de richting van de melodie. Het was echter nagenoeg onmogelijk om een geheel nieuwe melodie te leren aan de hand van deze neumen, zonder dat deze eerst gehoord was. Sterker nog, het was onmogelijk om een melodie zelfs maar te kunnen lezen. Hucbald geeft in zijn traktaat het voorbeeld van een 'Alleluia'. Men kan wel afleiden dat de eerste toon relatief hoog is, en dat de tweede lager is, maar hoeveel lager, een hele of een halve toon, is niet af te leiden.¹⁰ De nieuwe ontwikkelingen in het repertoire vragen om een nieuwe aanpak van de muzikale educatie. Hucbald biedt dat.

10 Hucbald, 'De harmonica institutione', 36.

Neumennotatie bij het *Nos autem* uit het Introitus (ca. 1050-1060). Codex Sangallensis 338. *Wikimedia Commons*.

De harmonica institutione

Met *De harmonica institutione* biedt Hucbald van St. Amand een handboek aan voor de correcte uitvoering van de liturgische gezangen. Hij geeft handvaten om het groeiende repertoire aan liturgische gezangen, sneller en efficiënter onder de knie te krijgen. Claude V. Palisca suggereert dat het traktaat voornamelijk bedoeld was voor het academische discours, maar er zijn verscheidene aanwijzingen voor een ander doel.¹¹

Hucbald richt zijn traktaat nadrukkelijk niet op studenten van de zeven artes liberales

Het publiek waar Hucbald voor schrijft, is niet hetzelfde publiek als dat van zijn tijdgenoten. Hucbald richt zijn traktaat nadrukkelijk niet op de studenten van de zeven *artes liberales*, maar op de uitvoerende muzikanten. Hij spreekt zowel de *musicus*, de geleerde die zich verdiept in de mathematische en filosofische kanten van muziek, als de *cantor*, de uitvoerende muzikant, aan. Hij wijkt hierin af van zijn tijdgenoten Regino van Prüm en Remigius van Auxerre, die hun schrijven richtten op de *musici*.¹² Zijn beoogde doelgroep is ook duidelijk anders

dan die van Boethius, op wiens *De institutione musica* Hucbald zich grotendeels baseert. Boethius stelt dat de rationele mens muziek moet maken die gebaseerd is op rationele principes.¹³ De perfecte getalsverhoudingen in muziek geven de mens inzicht in rationele schoonheid. Hucbald verwerpt deze stelling niet maar hij reproduceert haar echter ook niet. Hij past Boethius' theorieën toe op de dagelijkse praktijk van de *cantor*. Hij geeft geen uitgebreide mathematische schema's om bewijzen te produceren voor de verhoudingen van de hele en halve tonen, en hij geeft geen complexe literaire verklaringen voor de namen van de tonen. In plaats van zijn ordelijke overzicht te vervuilen met extra informatie, verwijst hij de lezers die geïnteresseerd zijn in de wetenschappelijke onderbouwing naar het traktaat van Boethius.¹⁴

Hucbald baseert zich niet alleen op de door Boethius overgeleverde Griekse theorieën, hij past ze ook aan. Een voorbeeld hiervan is de beschrijving die Hucbald geeft van de Griekse tekens die gebruikt worden om de verschillende tonen aan te geven. Hucbald wijkt hier licht af van de beschrijving die Boethius geeft. Palisca suggereert dat de kopie die Hucbald tot zijn beschikking had van mindere kwaliteit zou zijn geweest, waardoor sommige tekens en beschrijvingen

11 Claude V. Palisca, 'Introduction', in: Claude V. Palisca (red.), *Hucbald, Guido, and John on Music* (New Haven en Londen, 1978) 3-11, aldaar 11.

12 Palisca, 'Introduction', 3.

13 Calvin M. Bower, 'The Transmission of Ancient Music Theory Into the Middle Ages', in: Thomas Christensen (red.) *The Cambridge History of Western Music Theory* (Cambridge, 2002) 136-167, aldaar 142.

14 Hucbald, 35.

niet goed te lezen zouden zijn. Hucbald zou hier dan gewoon hebben omschreven wat hij zag.¹⁵ Een andere mogelijke verklaring is dat Hucbald de gegeven tekens en omschrijvingen niet duidelijk en eenduidig genoeg achtte en ze daarom aanpaste.

Ook de uitleg die Boethius geeft bij de termen *unisonae* en *equisonae* comprimeert en versimpelt Hucbald. Waar Boethius nog onderscheid maakt tussen tonen die op dezelfde hoogte klinken, *unisonae*, en tonen die in octaven klinken, *equisonae*, schaaft Hucbald deze twee intervallen allebei onder de *equisonae*.¹⁶ Hij maakt wel nadrukkelijk onderscheid tussen twee opeenvolgende tonen van verschillende hoogte, het interval, en twee gelijktijdig klinkende tonen van verschillende toonhoogte, de *consonae* of samenklank. De laatste noemt hij de harmonieuze vermenging van twee klanken, zoals gebeurt wanneer men in organum zingt.¹⁷ Met name de toevoeging van organum is opvallend. In *Musica enchiriadis*, geschreven

De gebruikelijke neumennotatie acht Hucbald niet toereikend

rond het jaar 900, wordt deze vroege vorm van polyfonie, meerstemmigheid, voor het eerst beschreven.¹⁸ Deze nieuwe techniek vraagt dus ook om een nieuwe benadering van de oude principes. Hucbald stemt Boethius' theorie af op de huidige situatie en geeft zo een voorzet aan de opkomende techniek van de polyfonie.

Als laatste behandelt Hucbald de tekens die bij de bijbehorende noten horen. Hij gebruikt hiervoor een combinatie van de vocale en instrumentale tekens van de Lydische toonladder uit de Griekse muziektheorie.¹⁹ De gebruikelijke neumennotatie acht hij namelijk niet toereikend voor het doel dat

hij voor ogen heeft: een techniek aanbieden waarmee een zanger op het eerste gezicht een nieuwe melodie kan leren. De neumen worden echter niet helemaal afgeschreven. Hoewel ze inaccuraat zijn in aangeven van toonhoogte, geven ze wel subtiliteiten in de uitvoering aan die de Griekse tekens niet laten zien.

Het grote thema bij Hucbald is de hanteerbaarheid van de theorie in de praktijk.

Het grote thema bij Hucbald is de hanteerbaarheid van de theorie in de praktijk. Hucbald is in zijn schrijven zeer pragmatisch ingesteld. Het moet vooral toepasbaar zijn op de praktijk. Neumen geven alleen aan of een bepaalde toon hoger of lager is dan de voorgaande tonen. Het Griekse systeem van notatie door middel van letters geeft de verhouding van elke toon tot elke andere toon exact aan. Het is daarmee een veel preciezere manier van toonhoogtenotatie. Hucbald voegt deze twee notatievormen samen in een alomvattend systeem.

De Karolingische Renaissance heeft veel teweeggebracht. De denkbelden van de Karolingische koningen hebben het hele openbare leven beïnvloed. De vorming en hervorming van het onderwijs heeft ervoor gezorgd dat muziek een belangrijke plaats kreeg binnen het curriculum. Een uitbreidend repertoire veroorzaakte de noodzaak van een universeel notatiesysteem, een systeem dat minder afhankelijk was van orale overdracht. Met zijn uitleg en toepassing van de Griekse muziektheorie zoals Boethius die had overgedragen, sluit Hucbald daarop aan. Ook zijn vernieuwingen zijn gericht op het vinden van een passende aansluiting op de moderne praktijk. Hij geeft zelfs al een voorzet op de opkomende techniek van polyfonie. *Correctio et emendatio*, het motto van de Karolingische Renaissance, wordt ook door deze tiende-eeuwse monnik nog beoefend.

Louise Godschalk (1992) is derdejaars student Muziekwetenschap en volgt de minor Middeleeuwen. Na haar bachelor hoopt ze de subtrack Medieval Musicology van de Research Master Medieval Studies te kunnen volgen. In haar vrije tijd speelt ze bariton bij een harmonieorkest in Schiedam.

15 Palisca, 'Introduction', 9-10.

16 Ibidem, 5.

17 Hucbald, 19.

18 Raymond Erickson, 'Musica enchiriadis', *Scolica enchiriadis*, *Oxford Music Online*, laatst gezien 1 februari 2018, <http://www.oxfordmusiconline.com/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000019405>.

19 Palisca, 'Introduction', 9.

EEN STADSMUSEUM IN EEN GLOBALISERENDE WERELD

PAUL VAN DE LAAR

Ik ben als directeur van Museum Rotterdam altijd verheugd dat er over ons museum wordt geschreven en aandacht wordt gevraagd voor onze rol in de stad. Dat is een zoektocht, een puzzel, en dat wordt in het artikel van Suzanne Friskes ook duidelijk. In 2010 hebben wij de naam historisch geschrapt uit de naam van het museum, evenals het Amsterdam Museum dat deed en om dezelfde reden. We hebben natuurlijk een historische collectie, maar door de naamswijziging wilden we tot uitdrukking brengen dat we ook een museum van en voor de stad zijn. De beslissing was ook genomen met het oog op de vergevorderde plannen voor een nieuw stadsmuseum. Vanwege de economische crisis en de drastische bezuinigen op cultuur die daarop volgden ging dat niet door. We sloten onze historische panden en waren vanaf 2013 tot 2016 een pop-up museum, een museum dat her en der in de stad opdook. In 2016 heropende Museum Rotterdam in het Timmerhuis, het nieuwe icoon van Rem Koolhaas. Het museum huurt daar voor vijf jaar 1.700 m²; voor een wereldstad heeft Rotterdam dus een zeer klein stadsmuseum. Niet alleen is het museum klein behuist, het gebouw is ook niet ontworpen als museum. We woekeren niet alleen met de ruimte, ook moeten we zeer improviseren om ons verhaal van de stad te presenteren. In principe gaan we ervan uit dat dit een tijdelijke locatie is; we hopen dat we onze plannen voor een nieuw stadsmuseum ook

daadwerkelijk gerealiseerd worden. Dat nieuwe stadsmuseum zal een visie moeten geven op de veranderende stad en als kennisinstituut van de stad werkzaam zijn. Deze achtergrond is om de kritiekpunten van Suzanne te kunnen plaatsen. Voor haar bijdrage verwijst ze naar een interview met mij in de NRC uit 2016. Daarin staat letterlijk: “Hoe raken mensen met een andere culturele achtergrond toch betrokken bij het erfgoed? Door ze in staat te stellen om hun eigen interpretatie eraan te geven. Wij doen daarom niet aan glamour heritage, maar bonding heritage.” Daarmee heb ik niet willen zeggen – en zo is het door Suzanne wel opgevat – dat ik nostalgie gelijkstel aan glamour heritage. Ik probeerde duidelijk te maken dat een stadsmuseum een andere functie heeft dan een kunstmuseum. Glamourefgoed past in de wereld van de geglobaliseerde cultuur en vermaaksindustrie. Dit erfgoed wordt gecreëerd en gevoed door een internationale, transnationale creatieve elite, die grensoverschrijdende allianties aangaat en in elke wereldstad op zijn wenken wordt bediend. Hoe zorg je ervoor dat het erfgoed van de stad verbindt met Rotterdammers die weliswaar een nauwe band met de stad hebben, maar de collecties en de exposities niet noodzakelijkerwijs aansluiten op hun ervaringen en achtergronden?

Ik zet me zeker niet af tegen wat andere musea doen. Dat is een misvatting; elk museum heeft zijn eigen overwegingen om datgene te presenteren dat het beste aansluit

Een van de containers bij de vaste tentoonstelling 'Geschiedenis van de Stad'. *Eigen foto Suzanne Friskes*

op de behoeften van de stad. In Rotterdam denk ik dat we vooral moeten proberen om als stadsmuseum relevant te zijn voor de stad en dus ook aansluiting zoeken bij de veranderende samenstelling van de bevolking. Natuurlijk betekent dat ook dat we moeten proberen om onze historische collectie die rol te laten vervullen.

Dat is een zoektocht en het Timmerhuis wordt door ons actief benut om met het erfgoed te experimenteren. De opstelling *Rotterdammers en hun Stad* met de standbeelden en de presentatie van het Echt Rotterdams Erfgoed zijn daar een voorbeeld van. Voor ons had dat ook een praktische kant; de voorste ruimte van het museum is een etalage. En omdat deze ruimte vanwege het klimaat zich niet leent voor een collectiepresentatie was het ook logisch om deze te benutten voor deze doelstelling. De vaste opstelling is in containervitrines geplaatst. Geen ideale opstelling – dat moet ik Suzanne nageven – maar ook ingegeven door de noodzaak dat het de enige mogelijkheid was om collectie in geklimatiseerde toestand te presenteren. De voorwerpen – het zijn er circa 1.000 en veel meer dan menig bezoeker denkt – staan door deze keuze ook dicht op elkaar. Ze passen in de Rotterdamse canon, zoals die door scholen wordt benut.

Nostalgie werkt, maar zeker niet voor iedereen. De expositie Coolsingel heeft

dat ook bewezen. Gemiddeld waarde de bezoeker deze met een 8,6. Ik ben natuurlijk zeer verheugd dat we vele Rotterdammers hebben kunnen plezieren met een verhaal van de stad opgehangen aan de grote transformaties in de stad. Wat mij als directeur echter bezighoudt is dat we boven op de stad moeten zitten om deze in kaart te brengen en voeling te houden met wat er nu in de stad gebeurt. We moeten niet de fout maken ons zozeer door het nostalgisch verlangen te laten leiden, dat we de stad van nu vergeten. Dat kan een stadsmuseum zich niet veroorloven. De collectiegeschiedenis van het museum leert dat dat belangrijk is. Zo hebben we in het verleden verzuimd om de groei van de grote werkstad aan het einde van de negentiende eeuw in voorwerpen en immaterieel erfgoed vast te leggen. Bezoekers die ook met gevoel van nostalgie terugkijken naar dit tijdvak in Rotterdam betreuren dat. En dat moeten we in de toekomst voorkomen.

Paul van de Laar (1959) is bijzonder hoogleraar stadsgeschiedenis van Rotterdam aan de Erasmus Universiteit en sinds 2013 directeur van Museum Rotterdam. Hij reageert op de Voorzet van Suzanne Friskes uit Aanzet 33-2. Heeft u dit artikel nog niet gelezen? Kijk dan op aanzet.wordpress.com.

DE HISTORICUS ALS PUBLIEKSDIER

De passie van Arthur Weststeijn

BART VAN HOLSTEIJN

In Italië hebben de verkiezingen tot een gespannen formatieproces geleid. De oude partijen worden vervangen door gestaalde populistten, die niet trouw blijven aan één ideologie. Staat de democratie onder druk of zien we juist een vernieuwing van het stelsel? Hoe kunnen we dit zien vanuit een historisch perspectief? En wat is de rol van de historicus ten opzichte van het publiek? Hierover sprak ik Arthur Weststeijn, met name in het kader van het onlangs verschenen *Proeftuin Italië*.

Nadat ik met een goede oude softwaretruc mijn computer opnieuw gestart te heb, weet ik via Skype een verbinding tot stand te brengen. ‘Hallo. Kunt u mij verstaan?’ ‘Ja.’ ‘Mooi. Eindelijk.’ Ik spreek Arthur Weststeijn, sinds een jaar docent Italiaanse cultuur aan de Universiteit Utrecht. Een misleidende titel, want hij doceert Italiaanse

geschiedenis. Daarnaast is hij werkzaam in Leiden, waar hij onderzoek doet naar de Spaanse en Portugese publieke opinie over onder andere de Braziliaanse oorlog en de Nederlandse Opstand. Een historicus van buiten ons departement dus. Zijn onderzoek is de reden dat onze verhandeling via een digitaal kanaal verloopt. Daarvoor is hij

namelijk in Spanje.

Voordat hij aan de universiteit kwam werken, heeft Weststeijn zes jaar lang gewerkt voor het Koninklijk Nederlands Instituut Rome (KNIR). Zijn verblijf in Italië wakkerde de belangstelling voor de Italiaanse geschiedenis aan. Het meest recente werk van zijn hand gaat over dit onderwerp. Samen met Pepijn Corduwener publiceerde hij het boek *Proeftuin Italië* over de politieke geschiedenis van Italië, met een tint van ideeëngeschiedenis. Hierin ligt Weststeijns voornaamste interesse.

Wie durft er nog een vinger te wijzen naar Italië in het tijdperk van Donald Trump?

Proeftuin Italië

In het boek stellen Weststeijn en Corduwener dat er iets mis is met het dominante beeld van Italië. Het wordt vaak gezien als een achterlijk land, met een corrupte cultuur dat voornamelijk met zichzelf in de knoop ligt. Internationale tijdschriften zoals *The Economist* roepen steeds weer dat Italië zou moeten moderniseren. Het zou niet aan de hedendaagse standaarden voldoen. Maar volgens Weststeijn en Corduwener is juist het tegenovergestelde waar: op politiek gebied is Italië een echte voorloper. Als in Italië een politieke verschuiving plaatsvindt, dan zien we diezelfde beweging een paar jaar later ook in andere westerse landen. Het sprekende voorbeeld is Berlusconi, die lange tijd als een anomalie van de Italiaanse politiek werd gezien, met zijn overschrijdende gedrag en brutale uitspraken. Maar wie durft er nog een vinger te wijzen naar Italië in het tijdperk van Donald Trump?

Weststeijn is enthousiast. Het boek is volgens hem op dit moment alleen nog maar relevanter, met de stroef lopende coalitie onderhandelingen in Italië, die tegen de tijd van publicatie zijn uitgemond in een eurosceptische regering, geleid door de Vijfsterrenbeweging.

Weststeijn legt uit waarom Italië die unieke positie bekleedt: 'In Italië is de kloof tussen

Arthur Weststeijn op de Nacht van Rome in De Balie, 2017.
Eigen foto

burgers en de overheid enorm groot. Mensen wantrouwen de overheid vanuit traditie.' In Italië is die tendens sterker dan veel andere landen in Europa. Verschillende pogingen om die kloof tussen staat en burger te overbruggen leidden tot verschillende vormen van politiek. Dat is een van de redenen waarom Weststeijn zich vooral interesseert in de manier waarop tijdgenoten zelf politieke ontwikkelingen duiden, in plaats van de manier waarop historici ze proberen te duiden. De opvattingen van tijdgenoten bepaalden met welke oplossingen ze kwamen.

Het zoeken naar het overbruggen van de kloof is volgens hem dus voornamelijk een ideologisch project, meer dan een politiek model. Politici proberen het volk op een andere manier aan te spreken of vertegenwoordigen, door in te spelen op dominante opvattingen en nieuwe technologie, maar het politieke model van het parlement blijft eigenlijk onaangepast. De vijfsterren beweging is een voorbeeld van zo'n project bij uitstek. Ze maken gebruik van een nieuwe retoriek, maar ze hebben niet een daadwerkelijk uitgewerkt model. Het gaat meer over het aanspreken van burgers. Dit alles klinkt naar mijn oren alsof er eigenlijk niets zorgwekkends aan de hand is. Wat zich afspeelt in Italië, en de rest van

de wereld, lijkt in dit perspectief slechts een normale ontwikkeling van zaken. Uit belangstelling vraag ik Weststeijn wat dit betekent voor de veel aangehaalde ‘crisis’ in de democratie. Hij antwoord duidelijk geamuseerd. ‘Italianen duiden alles als crisis. Vooral de Italiaanse journalisten houden erg van dat woord. In die zin heeft het woord eigenlijk nog weinig betekenis.’

Wat we nu zien is een overgangsfase naar een nieuwe vorm van representatie. In de meeste landen in Europa en in Amerika zien we een verschuiving naar persoonlijke populisten die direct tegen hun achterban spreken, maar in Italië is er alweer een nieuw, post-populistisch, experiment waarin niet een persoon centraal staat. De Vijfsterrenbeweging, het geesteskind van de komediant Beppe Grillo, vind dat burgers zelf moeten deelnemen aan besluitvorming. Daarom gebruiken ze een internet platform waar iedereen kan meestemmen over de standpunten van de partij.

Wat veel geduid wordt als de crisis van de democratie, is volgens Weststeijn juist haar kracht. ‘Democratieën kunnen zichzelf vernieuwen, wat voor autoritaire vormen van bestuur veel lastiger is.’ Die vernieuwing zou je kunnen zien als een soort cyclus. Ongeveer elke twintig jaar ontstaat er een nieuwe vorm van representatie: In Italië zagen we eerst het fascisme, dat werd opgevolgd door een sterk partijensysteem na de Tweede Wereldoorlog, waarna er weer een soort convergentie tussen partijen kwam met de opkomst van het neoliberalisme, etc. Dit soort veranderingen wordt vooral gedreven door verschillen tussen generaties en de opkomst van nieuwe technologie. Die creëren breuklijnen in het vertrouwen in de oude vorm van representatie.

Waar sommige historici een cyclus in een specifiekere zin zien, wijst Arthur Weststeijn dit af. Er wordt weleens geopperd dat Lodewijk Napoleon of Abraham Kuipers de eerste populisten waren, maar dit brengt ons volgens hem weinig inzicht. ‘In feite is politiek altijd hetzelfde. Het is de legitimering van de macht.’ Daarbij ligt het voor de hand om begrip te tonen

voor de bevolking. Machthebbers hebben er belang bij om te zeggen dat ze het volk vertegenwoordigen omdat het de breedste basis is voor hun heerschappij. ‘In die zin zou je zelfs kunnen zeggen dat Augustus de eerste populist was.’

Modern populisme is anders, want het komt op in een specifieke context. Namelijk in het verval van de oude politieke partijen. Dat zie je ook sterk terug in kritieken die tegenwoordig geuit worden op het ‘partijkartel’, in feite is dat het geluid van een anti-partijbeweging. Daarmee ligt ook meteen het probleem van het populisme besloten, het is vooral een anti-beweging. De retoriek van het populisme brengt geen alternatief.

Leren van de geschiedenis

Het verhaal over de vernieuwing van de democratie als een cyclus, brengt de vraag wat voor inzicht ons dat brengt in de geschiedenis. Is het vergelijkbaar met het argument van Ankersmit dat we kunnen leren van lange en terugkerende processen? Weststeijn wijst me erop dat we eerder in het gesprek al bemerkten dat er een aantal dingen constant zijn in de geschiedenis, zij het op een zeer abstract niveau. Een van de belangrijke dingen zijn machtsverhoudingen, en hoe die macht werd gelegitimeerd.

Het belangrijkste aan het bestuderen van de geschiedenis zijn de stemmen uit het verleden. Hoe keken mensen anders aan tegen dezelfde de constante dingen? Als je daar in duikt, vind je een grote diversiteit van opvattingen over in essentie dezelfde dingen. ‘Daaruit kun je een soort bescheidenheid ontleen. Wij zijn niet de norm.’

Het heden kan ons iets vertellen over het verleden, maar niet andersom

Volgens Weststeijn verwoordde Beatrice de Graaf onze verhouding tot het verleden op een aardige manier: Het heden kan ons iets vertellen over het verleden, maar niet andersom. Daarover zegt hij: ‘Ik begreep bijvoorbeeld nooit hoe Mussolini zoveel

steun en macht kon genereren, wat mensen tot hem aantrok. Totdat Donald Trump voorbij kwam, toen snapte ik eigenlijk pas wat voor een effect een demagoog op mensen kan hebben.’

De bescheidenheid die we ten opzichte van onze eigen opvattingen kunnen opdoen, kan ook worden versterkt door een bredere blik op de geschiedenis. Daarom zouden we eigenlijk ook meer aandacht moeten hebben voor geschiedenissen die verder van huis liggen dan de Nederlandse of Engelse geschiedenis, die bij ons toch zeker dominant blijven. Maar die gebieden stonden natuurlijk wel in een bredere context. Door andere gebieden te bestuderen, het maakt dan niet uit welke, of het nou Spanje of Afrika is, kunnen we dat beter begrijpen. Om dit perspectief te bieden zou bijvoorbeeld het middellandse zeegebied centraler kunnen staan in het onderwijs, omdat het als een kruispunt van verschillende continenten en culturen fungeert.

De historicus is een publieksdier

Methodologisch debat

Het feit dat het boek van Weststeijn en Pepijn Corduwener een publieksboek is, is een van de belangrijkste aspecten. Het probeert niet alleen inzichtelijk te zijn, maar ook een interessant verhaal te vertellen. ‘Wat ik jammer vind aan academische historici is de verstrikking in methodologische debatten. Goede verhalen zijn belangrijk. Het is ook juist wat ons onderscheid van andere disciplines’, vertelt Weststeijn. Het werk van historici is volgens hem sowieso weinig wetenschappelijk. De wens om wetenschappelijker over te komen, druist tegen het punt van het vakgebied in: ‘Historiografie is vooral interessant voor historici, maar is weinig interessant voor een breder publiek.’ Toch is die publieke aantrekkingskracht erg belangrijk. Het is ook daarom dat het publicatiemodel aan de universiteit eigenlijk niet logisch is. Een historicus wordt veelal afgerekend op basis van publicaties in (prestigieuze) tijdschriften,

maar in de praktijk worden die artikelen weinig gelezen. Het meten van het succes van de academische geschiedschrijving aan de hand daarvan, is dus meten met twee maten. Het is het gevolg van het opleggen van een keurslijf aan alle opleidingen, maar dat past eigenlijk maar weinig. Aan de ene kant komen artikelen eigenlijk voort uit groepsprojecten die in bètawetenschappen veel voorkomen, maar in de geschiedenis werken we vrijwel altijd alleen. Aan de andere kant, zijn publicaties dus gericht op een publiek van specialisten, maar dat past ook niet bij ons vak. ‘Een historicus is een publieksdier, anders dan biomedische wetenschappers’, besluit hij.

Arthur Weststeijn is docent aan de Universiteit Utrecht en studeerde geschiedenis en filosofie aan de UvA. Uit het snijvlak van deze vakgebieden ontstond zijn belangstelling voor de ideeëngeschiedenis. Hij promoveerde aan het Europees Universitair Instituut met een onderzoek naar Nederlands republikanisme in de 17^e eeuw. Zes jaar lang was hij werkzaam voor het Koninklijk Nederlands Instituut Rome (KNIR).

Met studenten op Mussolini's Foro Italico in Rome. *Eigen foto*

DE KRACHT VAN DE RECHTERHAND

BART BLOKLAND

De politieke ontwikkelingen binnen een rijk worden vaak direct toegeschreven aan het persoonlijke bewind van de president of alleenheerser die op dat moment aan de macht is. Daarbij worden de kracht en invloed van de nummer twee dikwijls onderschat, terwijl het bewind door de competentie van deze persoon gemaakt of gekraakt kan worden. In deze Perspectief kijkt Bart Blokland naar de analogie tussen keizer Augustus en Agrippa aan de ene kant en president Barack Obama en Joe Biden aan de andere kant.

Om te kunnen begrijpen hoe de Romeinse keizer Augustus erin slaagde om als erfgenaam van Julius Caesar alleenheerser van het Romeinse Rijk te worden, is het belangrijk dat er niet alleen naar de daden van Augustus zelf gekeken wordt. Een van de belangrijkste eigenschappen van Augustus was dat hij bekwame mensen om zich heen verzamelde die over kwaliteiten beschikten die hij zelf miste. Van deze mensen was Marcus Vipsanius Agrippa veruit de belangrijkste. Hij speelde een zeer grote rol in het succes van Augustus. Lindsay Powell noemt de samenwerking tussen Augustus en Agrippa in haar biografie over Agrippa ‘one of the great buddy stories of history’.¹

Agrippa was in de periode van de burgeroorlogen en het triumviraat van Augustus met Lepidus en Marcus Antonius van zeer grote waarde. In de veldslagen tegen Sextus Pompeius en

Antonius was het Agrippa die ervoor zorgde dat Augustus (toen nog Octavianus geheten) de overwinning behaalde en zijn tegenstanders buitenspel zette, zodat hij kon toewerken naar het Principaat en zijn alleenheerschappij. Zonder Agrippa’s militaire hervormingen, innovaties en tactische strijdplannen was de kans groot geweest dat Augustus de slagen, en daarmee ook zijn politieke overmacht, zou hebben verloren. Hij had in de afwezigheid van Agrippa, die bezig was met een aantal succesvolle ondernemingen in Aquitania, immers een pijnlijke nederlaag tegen Sextus Pompeius geleden bij de slag om Messina in 38 voor Christus.²

Naast de militaire successen was Agrippa doorslaggevend in de propagandaoorlog tegen Marcus Antonius. Waar Augustus de politieke en sociale elite achter zich schaarde, verkreeg Agrippa de steun van het Romeinse volk. Nadat de macht van Augustus geconsolideerd was, hield Agrippa een belangrijk aandeel

1 Lindsay Powell, *Marcus Agrippa. Right-Hand Man of Caesar Augustus* (Barnsley 2015), x.

2 Powell, *Marcus Agrippa*, 48-50.

Romeinse munt met op de
voorzijde Agrippa aan de
linkerkant en Augustus
aan de rechterkant
(RPC I 524).

*Wikimedia
Commons.*

in de fysieke
transformatie van
Rome, die vaak wordt
toegekend aan Augustus. Agrippa
verbeterte de toevoer van schoon water,
repareerde de grote stedelijke infrastructuur,
organiseerde zijn eigen spelen en verspreidde
gratis olijfolie, zout en kappers onder het
volk.³ Dat veel werken en daden van Agrippa
worden toegekend aan Augustus komt deels
voort uit de respectvolle houding van Agrippa
tegenover Augustus. Dit respect was wederzijds
en Augustus beschouwde Agrippa dan ook als
een gelijke. De beide mannen waren verenigd
in hun ambitie om Augustus de machtigste
man van Rome te maken en deze macht
te consolideren. Agrippa maakte hier veel
persoonlijke offers voor. Hoewel zij officieel
elkaars gelijke waren en Agrippa dezelfde
macht bezat als Augustus, bleef Augustus de
uiteindelijke boventoon voeren. Agrippa wel de
beoogde opvolger. Na zijn dood werd Agrippa
begraven in het Mausoleum van Augustus.⁴
Augustus was zwaar aangedaan door het
overlijden van Agrippa en benadrukte in zijn
eulogie dat Agrippa niet groot was geworden

vanwege zijn
familienaam, maar

vanwege zijn eigen daden:

‘Maar u werd in de grootste mate verheven
door onze ijver en door persoonlijke deugden,
verkozen in overeenstemming van iedereen.’⁵

Op 12 januari 2017 bedankte Barack Obama
zijn vicepresident Joe Biden voor alle bewezen
diensten tijdens zijn vicepresidentschap en
politieke carrière. Tussen de twee mannen
ontstond een prachtige vriendschap, zelfs meer
dan hechte vrienden. Ze werden broeders. De
vriendschap tussen de (voormalig) president
en zijn rechterhand doet denken aan de hechte
band die was ontstaan tussen keizer Augustus
en zijn rechterhand Agrippa.

Net als Agrippa voor Augustus was Joe Biden
essentieel voor de macht en nagedachtenis
van Obama. Als vicepresident was Biden
verantwoordelijk voor meerdere grote
beleidsmatige veranderingen en initiatieven.
Biden nam het voortouw in het overkomen
van de financiële crisis in Amerika met *The
American Recovery and Reinvestment Act* en

3 Ibidem, 69-73.

4 Meyer Reinhold, *Marcus Agrippa, A Biography* (Rome, 1965), 127-132.

5 Papyrus: P. Köln 249, I 104701. Vertaald door
Aram Deknatel.

andere maatregelen voor het behouden en stimuleren van de Amerikaanse auto-industrie, waarmee anderhalf miljoen banen werden gered. Daarnaast ging Biden voorop in de strijd om het geweld tegen vrouwen terug te dringen. Als senator was hij de auteur van *The Violence Against Women Act*, die moest optreden tegen huiselijk geweld, aanranding en stalken. Deze thema's heeft Biden zijn gehele politieke carrière meegenomen in zijn beleid.⁶

Naast hoogtepunten kende de relatie tussen Biden en Obama ook zwaardere tijden. In mei 2012, voorafgaand aan de presidentiële verkiezingen in november, zette Biden Obama en het Witte Huis onder druk. In een interview met *Meet the Press* was Biden de eerste onder Obama die zijn steun uitsprak voor het homohuwelijk. Na deze uitspraak werd Obama geforceerd om in te gaan op het onderwerp op een ongelukkig tijdstip. Hoewel veel topadviseurs Obama aanraadden om Biden hier hard op aan te pakken, weigerde Obama dit.⁷ In de jaren die volgden, werd de band volledig hersteld en zelfs versterkt. Biden speelde een grote rol in het streven naar betere internationale relaties, met name in het Midden-Oosten, en het ambitieuze project *Cancer Moonshot* om kanker de wereld uit te helpen.⁸

In een van zijn laatste presidentiële speeches richt Obama zijn aandacht op Biden. Obama vertelt dat Biden hem een betere president heeft gemaakt. Biden was altijd de laatste persoon in de kamer met de president en dus degene met het laatste advies. Volgens Obama was het kiezen van Biden als zijn rechterhand de beste beslissing van zijn presidentschap.

Obama reikt The Medal of Freedom uit aan Joe Biden.
Wikimedia Commons.

De toespraken van Obama en Biden tijdens de uitreiking van de Medal of Freedom onderstreepten nogmaals de vriendschap tussen de twee mannen. Vol lof spreken de collega's over elkaar. Obama keerde dan ook de hoogste burgerlijke onderscheiding uit aan Joe Biden:

*'For the first and only time in my presidency, I will bestow this medal with an additional level of veneration, an honor my three most recent predecessors reserved for only three others [...] Ladies and gentleman, I'm proud to award the Presidential Medal of Freedom with distinction to my brother, Joseph Robinette Biden Junior.'*⁹

Marcus Agrippa en Joe Biden hebben hun plaats in de geschiedenis als twee van de belangrijkste rechterhanden verdiend. Hierbij zijn niet alleen de individuele kwaliteiten en innovaties van belang, maar ook de enorm sterke band met degene die op dat moment de hoogste macht bezat. De kracht van de rechterhand heeft op meerdere punten in de geschiedenis gezorgd voor een ijzersterke samenwerking, gebouwd op kwaliteit, loyaliteit en vriendschap.

Bart Blokland (1997) is vierdejaars student geschiedenis. Zijn interesse gaat vooral uit naar propaganda en retorica, in de Oudheid in het bijzonder.

6 Obama White House, 'Middle Class Economics' & 'Violence Against Women', laatst gezien 11 mei 2018, <https://obamawhitehouse.archives.gov/vp>.

7 Joe Becker, *Forcing the Spring: Inside the Fight for Marriage Equality* (Washington, 2014), 284-295.

8 Obama White House, 'Cancer Moonshot' & 'Foreign Policy', laatst gezien 11 mei 2018, <https://obamawhitehouse.archives.gov/vp>.

9 Wall Street Journal, 'Obama surprises Joe Biden with the medal of Freedom', 13 januari 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=S-zBFR2EE8h>.

ONTDEK GISTEREN BEGRIJP VANDAAG

**OKTOBER IS DE MAAND
VAN DE GESCHIEDENIS**

**MND VD
GESCHIE
DENIS**

**Bekijk het programma op
maandvandegeschiedenis.nl**

Hoofdorganisator

Organisator Nacht van
de Geschiedenis

RIJKS MUSEUM

Investeerder

In samenwerking met

Stichting Collectieve
Propaganda van het
Nederlandse Boek

... en vele anderen

MEDISCH MATERIAAL

Een historische interpretatie van patiëntendossiers als bijdrage aan het bio-ethisch debat over objectivering

MARTIJN VAN DE MEER

Interdisciplinair onderzoek kan bijdragen aan het komen tot nieuwe relevante ideeën, het verbreden en het aanscherpen van bestaande historische debatten. Als voorbeeld onderzoekt Martijn van de Meer hoe historisch onderzoek kan leiden tot een aanscherping van bio-ethische debatten. In dit artikel kijkt hij naar de ontwikkeling van wetenschappelijke objectivering, zoals deze tot uiting komt in het Evidence-Based Medicine (EBM).

Introductie

Interdisciplinariteit is hip. Het *Strategisch Plan 2016-2020* van onze universiteit staat er zelfs bol van: ‘de focus [van het strategisch plan] ligt op interdisciplinaire samenwerking en vorming’, valt er in de introductie te lezen. ‘Onze studenten worden uitgedaagd niet alleen verdieping in de eigen opleiding te zoeken, maar ook over de grenzen van hun opleiding heen te kijken en ervaring op te doen met interdisciplinaire vraagstukken.’ Voor elk inhoudelijke strategische thema moet in 2020 zelfs een *interdisciplinaire hub* opgericht zijn, waarin ‘interdisciplinaire teams met nationale en internationale partners aan oplossingen voor grote maatschappelijke uitdagingen [werken]’.¹ Het is gemakkelijk hier licht cynisch op te reageren, maar beter lijkt het mij hier de inhoudelijke vraag te stellen wat ‘interdisciplinariteit’ in een wetenschappelijk instituut als de universiteit precies betekent. Ik raad daarbij direct het onderzoek *Interdisciplinariteit in de*

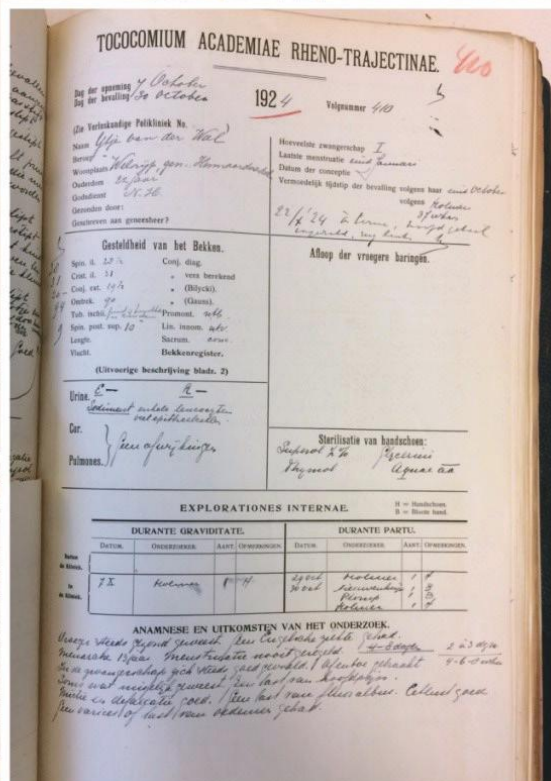
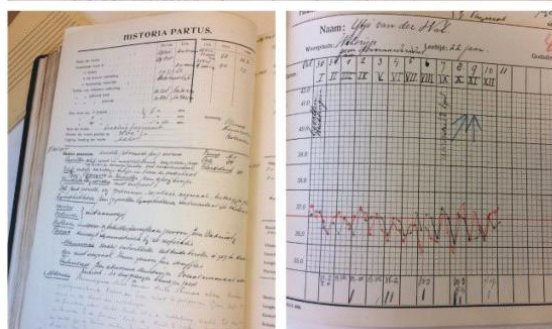
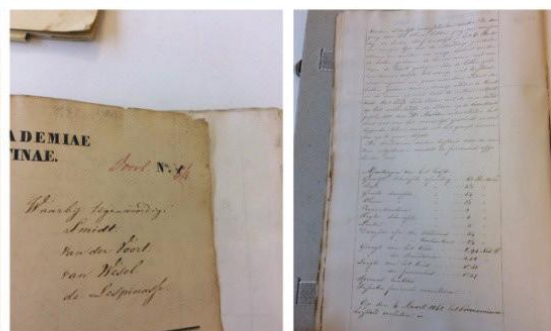
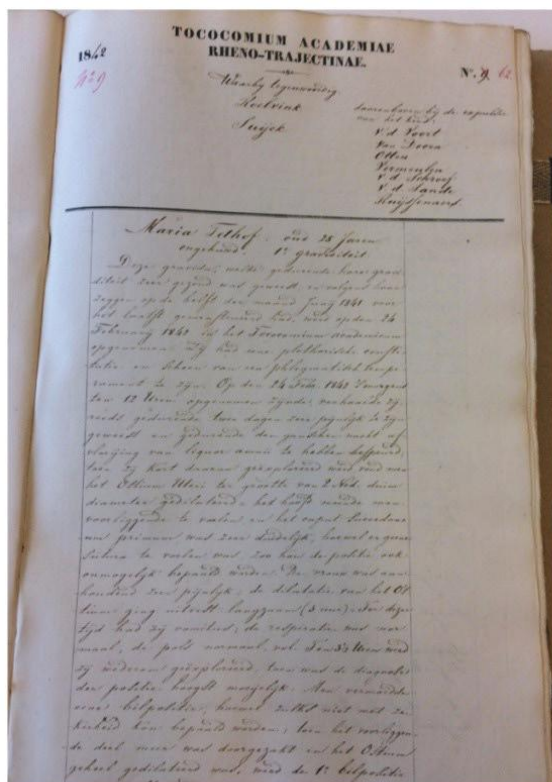
Bachelorfase aan, dat de stichting OER in juni 2017 publiceerde.² Terecht leggen de onderzoekers hier de nadruk op het verschil tussen multi- en interdisciplinariteit. Het kan zo zijn dat thema’s onderzocht worden door wetenschappers die hun eigen methodes gebruiken om tot een gefragmenteerde conclusie te komen. Het wordt pas echt interessant als methodes van verschillende

Het wordt pas echt interessant als methodes van verschillende vakgebieden ook daadwerkelijk geïntegreerd worden.

vakgebieden ook daadwerkelijk *geïntegreerd* worden. Het leek mij leuk om mijn eigen bachelorscriptie in dat licht te publiceren

1 Universiteit Utrecht, ‘Strategisch Plan 2016-2020’, laatst gezien 6 mei 2018, <https://www.uu.nl/organisatie/profiel/missie-en-strategie/strategisch-plan-2016-2020>.

2 S. Romijn, M.J.J. Schellens, E.L.E. Stemerdink, E.S. Voets, ‘Interdisciplinariteit in de Bachelorfase: een Verbredende Invulling van de Profileringsruimte’, laatst gezien 6 mei 2018, [http://stichting-oer.nl/wordpress/wp-content/uploads/2016/12/Onderzoeksrapport%20Stichting%20OER%20\(2016-2017\)-%20Interdisciplinariteit%20in%20de%20bachelorfase.pdf](http://stichting-oer.nl/wordpress/wp-content/uploads/2016/12/Onderzoeksrapport%20Stichting%20OER%20(2016-2017)-%20Interdisciplinariteit%20in%20de%20bachelorfase.pdf), 6-19.

Patiëntendossiers uit de verloskundige kliniek, 1840 (boven) versus 1924 (onder). *Eigen foto.*

in Aanzet als potentieel voorbeeld van zo'n interdisciplinair onderzoek. Als je érgens een interdisciplinaire houding mag verwachten, is dat in de bio-ethiek. Een moeilijk definieerbare (inter) discipline die zich, aldus de *Encyclopedia of Bioethics*, 'bezighoudt met de systematische studie naar menselijk handelen op het gebied van de levenswetenschappen en de gezondheidszorg'.³ Het vakgebied ontstond als reactie op medische zelfregulering in

de jaren '70 van de vorige eeuw: vooral analytisch getrainde filosofen uitten hevige kritiek op controversiële experimenten en nieuwe biomedische technologie.⁴ Deze filosofen deden aan de hand van normatieve morele claims uitspraken over hoe er op biomedisch gebied gehandeld zou moeten worden. Het ging hier dus al gauw om een (toekomstige) ideale situatie. Veel aandacht voor hoe op het moment zelf op medisch

3 W. Reich, *The Encyclopedia of Bioethics* (New York, 1978), xix.

4 D. Wilson, 'What can History Do for Bioethics?', *Bioethics* 27 (2013) 4, 215.

gebied gefröbeld werd, was er niet.⁵ Het idee dat, op basis van universeel geldende morele wetten, uitspraken konden worden gedaan over wat er goed en fout was in de medische wereld, werd aan het einde van de twintigste eeuw uitgebreid geproblematiseerd.⁶ De normatieve bio-ethiek werd, zoals iedere hedendaagse student (geesteswetenschappen) geconfronteerd met de gedachte dat het onmogelijk is de mensheid objectief te bestuderen omdat elke onderzoeker afhankelijk is van tijd, context, plaats, gender, ras, tijd, arbeidsverhoudingen, inkomensverschillen, sociale structuren, epistémès, politieke voorkeur – *you name it*.⁷ Het gevolg daarvan is dat bio-ethiek een meer beschrijvend karakter kreeg, en vooral sociale wetenschappers bio-ethiek bedreven op basis van empirisch onderzoek.⁸ In literatuur over deze discipline wordt dit de ‘empirische wende’ genoemd.⁹ En dat is precies ook waar er wat mij betreft ruimte ontstaat voor de integratie van historisch onderzoek.

De bemoeienis van een historicus met het medisch-ethische debat wordt al gauw als erg lastig gezien.

Deze deelname gaat overigens niet van harte. De bemoeienis van een historicus met het medisch-ethische debat wordt al gauw als erg lastig gezien. Door een te grote aandacht voor het postmoderne probleem dat historisch onderzoek niet alleen de tijdsgebonden dimensies van waarheidsclaims blootlegt, maar ook nog eens zélf door ‘contextgebonden’ historici gedaan wordt, ontstaat al gauw het idee dat deze ‘geconstrueerde’ kennis niet gebruikt kan worden voor iets als bio-ethiek. Daar valt wat mij betreft tegenin te brengen dat, zolang we vertrouwen hebben in de professionele integriteit van de historicus, er geen redenen hoeven te zijn om discussies over de kwaliteit van bewijsvoering problematischer te achten dan andere academische disciplines.¹⁰ Geschiedenis helpt dus juist bij het genereren van een dieper begrip en draagt bij aan de tolerantie van ‘de ander’ door te laten zien hoe het bestaan van verschillende posities met betrekking tot een bepaald onderwerp altijd ontstaan in interactie met hun politieke, sociale en culturele milieu.¹¹ Historisch onderzoek helpt zo bio-ethische debatten te verbreden en voorbij te gaan aan een focus op de voor- en tegenpositie. Het helpt op deze manier ethische debatten aan te scherpen aan de hand van de oorsprong van het probleem.

Evidence-Based Medicine

Om dit concreet te maken, wil ik mijn aandacht richten op het medisch-ethische debat over de toepassing van *Evidence-Based Medicine* (EBM). Het begrip werd zo’n 25 jaar geleden met veel bombarie door een groep klinisch epidemiologen aangekondigd als een ‘nieuw paradigma in de medische praktijk’ en staat voor het uitgangspunt dat elke medische beslissing gebaseerd is op wetenschappelijk onderzoek.¹² Op het eerste gezicht lijkt het

5 Callahan Danial, ‘At the Center: From ‘Wisdom’ to ‘Smarts’’, *Hastings Cent Rep* 12 (1982) 3, 4.

6 Hoe graag ik ook zou willen, dit is niet de plek voor een uitgebreide beschouwing over de geschiedenis van de wijsgerige antropologie met betrekking tot de problematisering van het neokantiaanse optimisme over de capaciteiten van de rede. Ik wil hier kort genoemd hebben dat deze kritieken voor het grootste gedeelte geïnspireerd werden door de zogenaamde ‘Masters of Suspicion’: Darwin, Marx, Freud en Nietzsche.

7 C. Bosk. *Professional Ethicist Available: Logical, Secular, Friendly*. *Deadalus* 128 (1999), 63.

8 D. Wilson, ‘What can History Do for Bioethics?’, *Bioethics* 27, (2013) 4, 216.

9 P. Borry, P. Schotsmans en K. Dierickx, ‘The Birth of the Empirical Turn in Bioethics’, *Bioethics* 19 (2005), 49-71.

10 Wilson, ‘What can History Do for Bioethics?’, 222.

11 H. White, ‘The Public Relevance of Historical Studies: a Reply to Dirk Moses’, *Historical Theory* 44 (z.d.): 333–38.

12 Evidence-Based Medicine Working Group, ‘A New approach to teaching the practice of medicine’, *Journal of the American Medical*

erg moeilijk een probleem te zien in de ambitie elke dokter zijn beslissingen te laten baseren op medisch-wetenschappelijke papers. Weg met de abstracte discussies over ‘ervaring’, ‘mensenkennis’, ‘emoties’, en ‘spiritualiteit’!¹³ Vanuit een moreel perspectief kan de hulpbehoevende mens er alleen maar op vooruitgaan, en zullen fouten voorkomen worden. Bovendien krijgt iedereen patiënt op deze manier dezelfde behandeling, toch?

Nou, nee. Zo stellen critici bijvoorbeeld dat EBM een machtsmechanisme is dat louter de status en invloed van medische autoriteiten bevestigt.¹⁴ Door kritiek op bepaalde medische beslissingen slechts te verwerpen met ‘geen wetenschappelijk bewijs’ ontstaat een kunstmatige immuniteit voor kritiek op andere sociale factoren die van invloed zijn geweest op de medische praktijk. In de woorden van medisch ethicus Maya Goldenberg: ‘Evidence-Based practices maintain the distinct ability to sidestep value differences and political disputes by appealing to the evidence as bottom line. This move is positivist in its elimination of culture, contexts, and the subjects of knowledge production from consideration.’¹⁵ Het is daarom niet gek dat veel critici van EBM. Juist heel veel aandacht hebben voor een goed begrip van de sociale en maatschappelijke kant van het legitimeren van medische beslissingen met ‘wetenschap’. Deze kritieken op EBM zijn te begrijpen als een uiting van het interdisciplinaire debat over de manier waarop de mens door moderne ontwikkelingen gereduceerd wordt tot een object.¹⁶ ‘Wetenschap’ is daarbij een kennispraktijk die het mogelijk

maakt de mens te rationaliseren, en op gestandaardiseerde manier te bestuderen.¹⁷ Relevant voor ons: de patiënt wordt niet meer weergegeven als individu met een persoonlijk verhaal, maar als een kwantificeerbaar en bewerkbaar object.¹⁸ Dat is problematisch, zoals medisch ethicus Kirsti Malterud stelt: ‘The quantitative nature of evidence-based inquiry rules out essential elements of clinical interaction and judgment—topic that involve communication, opinions, and experiences.’¹⁹

Patiëntendossiers

Geïnspireerd door een genealogische, Foucaultiaanse methode zou het door intensief archiefonderzoek mogelijk moeten zijn de praktijk van medische objectivering te ‘traceren’, voor een beter begrip.²⁰ Hier wil ik dat in de praktijk brengen door bronmateriaal te bestuderen waar een duidelijke breuk te vinden is in de documentatie en interpretatie van de mens. Ik gebruik hiervoor patiëntendossiers uit de archieven van de Utrechtse Universitaire Klinieken – de voorloper van het Universitair Medisch Centrum Utrecht.

De grote inhoudelijke verschillen tussen de dossiers van halverwege de negentiende eeuw en de dossiers van vlak na de Eerste Wereldoorlog laten zien hoe de patiënt steeds meer een gerationaliseerd (wetenschappelijk) object wordt. Als op 24 februari 1842 Maria Telhof wordt opgenomen in de verloskundige kliniek, waren de dokters Koelvink en Cuijck

Association 268 (1992), 2420.

13 M.J. Goldenberg, ‘Evidence-based ethics? On evidence-based practice and the ‘empirical turn’ from normative bioethics’, *BMC Medical Ethics* 6 (2005) 11, 6.

14 K. Denny, ‘Evidence-based Medicine and Medical Authority’, *Journal of Medical Humanities* 20 (1999), 509-532.

15 Goldenberg, ‘Evidence-based ethics?’, 6.

16 E. Mykhalovskiy, ‘The Problem of Evidence-Based Medicine: Directions for Social Science’, *Social Science & Medicine*, (2004) 59, 20.

17 Michel Foucault, ‘De Ethiek voor de Zorg voor Zichzelf als Vrijheidspraktijk’, in *Breekbare Vrijheid: Teksten en Interviews* (Amsterdam, 2016), 183-207.

18 Zie bijvoorbeeld: A. O’Connor, ‘Consumer/patient decision support in the new millenium: Where should research take us?’, *Canadian Journal of Nursing Research* 30 (1999) 4, 257-261.

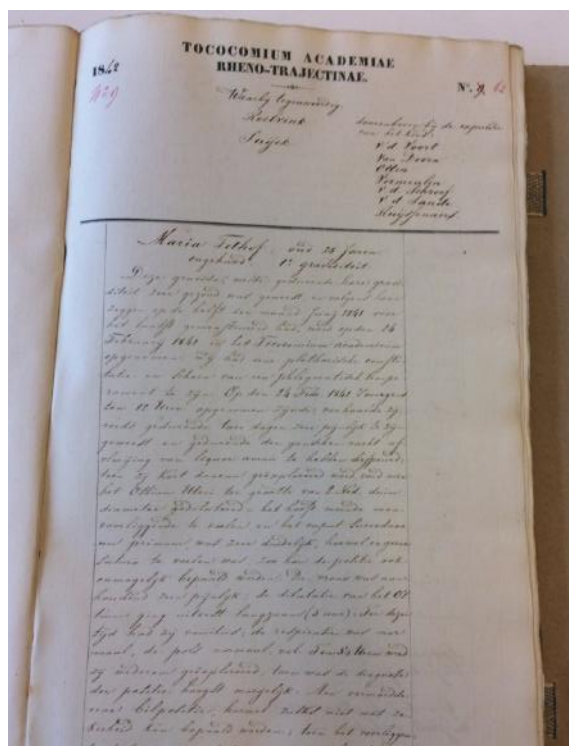
19 Kirsti Malterud, ‘The art and science of clinical knowledge: evidence beyond measures and numbers’, *The Lancet* 358 (2001), 397. Maar zie ook: L. Foss, ‘The Challenge to biomedicine: a foundations perspective’, *Journal of Medical Philosophy* 14 (1989), 165-191.

20 Michel Foucault, ‘Nietzsche, Genealogie en de Geschiedschrijving’, *Breekbare: Teksten en Interviews* (Amsterdam, 2016), 85.

aanwezig. De voor die periode representatieve verslag van haar opname leest als de poëtische opening van een goed verhaal: 'Op den 24 Feb. 1942 'S morgens ten 12 uren opgenomen zijnde, verhaalde zij, reeds gedurende twee dagen zeer pijnlijk te zijn geweest en gedurende den ganschen nacht afvloeiing van liquor amnii te hebben bespeurd; toen zij kort daarna geëxploreerd werd, vond men het Ostium Uteri.'²¹

Er is veel aandacht voor de emoties en gevoelens van de patiënt.

Het verslag heeft een duidelijke kop en staart, en is geschreven als een afgerond verhaal – gestructureerd op chronologische wijze. Er zijn geen bijlagen of toelichtingen, alles is in de lopende tekst opgenomen. Bovendien is er veel aandacht voor de emoties en gevoelens van de patiënt. Iets wat goed aansluit bij wat Jewson 'Bedside Medicine' noemt: de patiënt verwordt in de medische praktijk een narratief en heeft zelf een grote invloed op hoe hij of zij geïnterpreteerd wordt.²² In de periode 1890-1920 treden belangrijke veranderingen op in de dossiers. In de eerste plaats lijkt er standaardisering op te treden. Steeds vaker worden de verschillen tussen de dossiers kleiner doordat dezelfde informatie in het dossier opgenomen wordt. Dat de dossiers aanvankelijk in de heilkundige kliniek 'Historiae Morbi' heetten, en in de gynaecologische kliniek vanaf 1899 'protocol', illustreert dit mooi.²³ In vooraf

Het patiëntendossier van Maria Telhof. Eigen foto.

gedrukte velden wordt in de chirurgische kliniek, de heilkundige kliniek en de gynaecologische kliniek de naam, leeftijd, beroep en woonplaats opgetekend. In het geval van de chirurgische kliniek wordt het protocol vanaf 1891 vooral gestructureerd aan de hand van de diagnose, therapie, operatie en het wondverloop. Opvallend is ook hoe er bij de gynaecologische kliniek standaard ruimte is voor opmerkingen over 'anatomisch of microscopisch onderzoek.'

Afbeelding 3 laat zien hoe groot het verschil is tussen de dossiers uit 1840 en 1920. De chronologie is vrijwel geheel verdwenen: de patiënt, en zijn of haar behandeling wordt beschreven aan de hand van vooraf gedrukte categorieën. Dit blijkt de verhalende component volledig te vervangen. De informatie is meer divers, en daardoor fragmentarisch. Ook krijgen de dossiers een steeds kwantitatiever karakter. Dit proces, waar informatie over de patiënt

21 "Historia Graviditatum", registers met gegevens over de verpleegde patiënten en met verslagen van de zwangerschappen, de verrichte onderzoeken en de bevallingen of abortussen, 1941, Het Utrechts Archief (UA), inv. nr 810.85.

22 N.D. Jewson, 'The Disappearance of the Sick-Man from Medical Cosmology, 1770-1870', Sociology 10 (1976), 225.

23 Zie: Registers met gegevens over de verpleegde patiënten in de Heilkundige Kliniek en met verslagen van hun ziektegeschiedenis en hun behandeling (tot 1891 "historiae morbi", daarna "protocolen"), 1891-1924, Het Utrechts Archief, inv.nr 810.600-692. & Registers met gegevens over de verpleegde

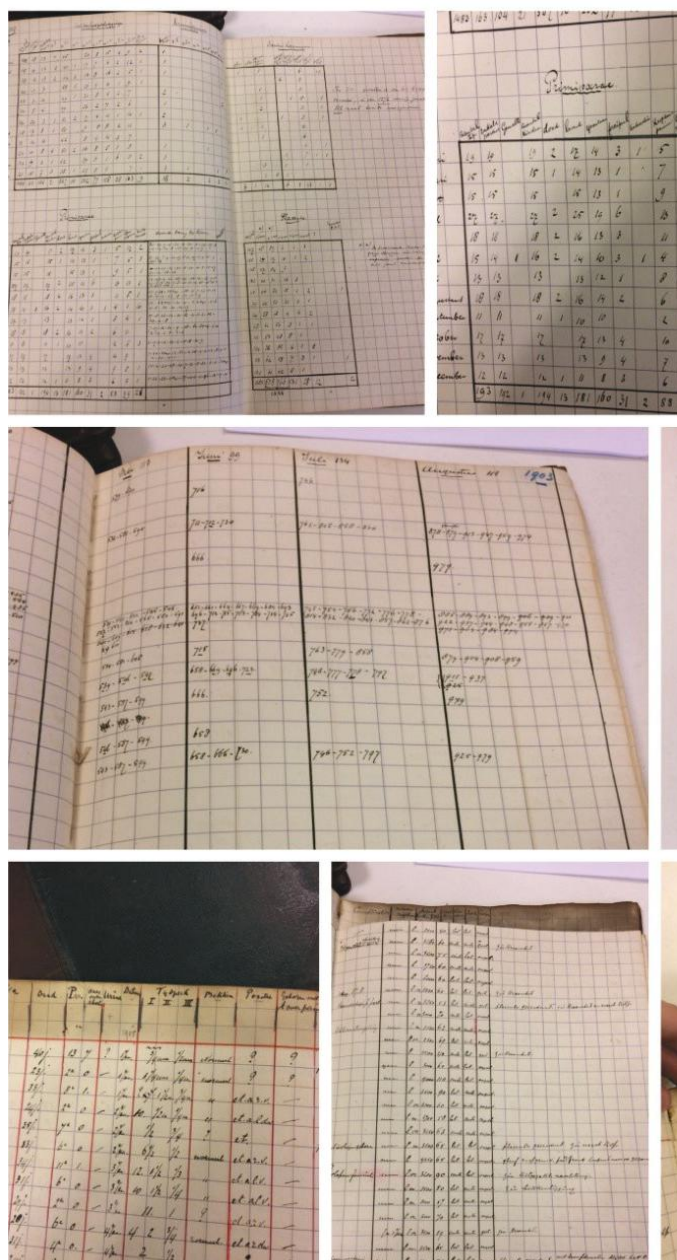
patiënten en met verslagen van hun ziektegeschiedenis en hun behandeling (tot 1899 "historiae morbi", daarna "protocolen"), 1899-1924, Het Utrechts Archief, inv.nrs. 810.984-1026.

niet in kwalitatieve termen beschreven wordt – ‘de bekken is groot’, ‘de bloeddruk lijkt laag’ – worden gegevens steeds door middel van cijfers beschreven. Dit blijkt in eerste instantie natuurlijk uit het feit dat de patiënt niet meer bij naam wordt gedocumenteerd, maar per nummer. Waar naam en nummer aanvankelijk naast elkaar staan, laat bijvoorbeeld het register waarin de patiënten van de chirurgische kliniek beschreven staan zien hoe het patiëntnummer de naam van de patiënt zelfs *vervangt*.²⁴

Het belang van materialiteit

De schets van de inhoudelijke ontwikkelingen in de patiëntendossiers laten zien hoe medische-wetenschappelijke objectivering vorm krijgt door de modernisering van de beschrijfwijze. De narratieve documentatie wordt vervangen door een gestandaardiseerd, gecategoriseerd en gekwantificeerd systeem. Maar het wordt pas echt interessant wanneer deze meer inhoudelijke ontwikkeling in verband wordt gebracht aan de materiële ontwikkelingen in de bekeken tijdsspannen. Het ontstaan van objectivering kan niet los gezien worden van heel tastbare veranderingen.

Ten eerste verandert handschrift in gedrukte tekst. Het eerder beschreven ‘Historiae Graviditatum’ van Anthonia Catharina Welle uit 1845 bevat los van de titel van het dossier, het jaartal, en een ruimte het patiëntnummer te noteren, geen enkele vooraf gedrukte tekst.²⁵ De dossiers rondom 1900 hebben een totaal ander karakter. Geen open vakken waar het verhaal van de behandeling van de patiënt (in alle vrijheid) opgeschreven kon worden, maar voorgedrukte tekst en categorieën, waarachter de arts zijn informatie kon opschrijven. In het geval van de gynaecologische kliniek, bijvoorbeeld, werd het dossier daardoor

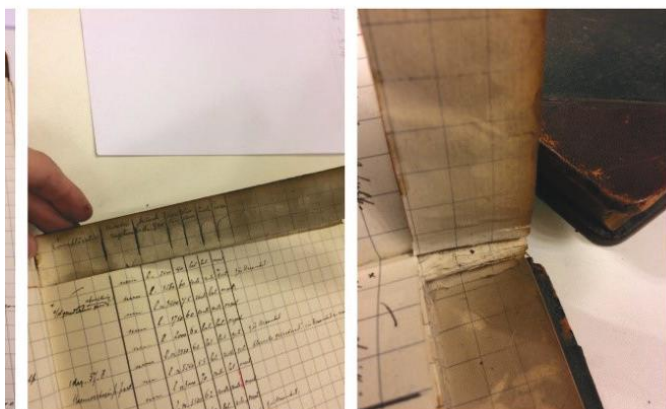
Een voorbeeld van hoe inhoudelijke ontwikkelingen samengaan met materiële ontwikkelingen. *Eigen foto's.*

meer een soort vragenlijst.²⁶ Onder het kopje ‘Gesteldheid van de Vrucht’ kon de arts achter bijvoorbeeld ‘Uitwendig waarneembare delen’, ‘Harttoon’, ‘Beweging der Vrucht’ en

24 Deze ontwikkeling is te zien in: Register met gegevens over in de kliniek, in de polikliniek of soms in een ander ziekenhuis verpleegde patiënten en de bij hen gestelde diagnose aan de hand van onderzochte preparaten. Met alfabetische index op de diagnoses, 1894-1935, Het Utrechts Archief, inv.nr. 810.792.

25 Historiae Graviditatum uit de verloskundige klinieken, 1845, UA, inv. nr. 810.87.

26 Historiae Graviditatum uit de Verloskundige Kliniek, 1870, UA, inv. nr. 810.110.

‘Andere geluiden’ de observaties structureren. De toename van voorgedrukte tekst zette door in het interbellum. Hoe het dossier ingevuld moest worden hing niet meer van de arts af, maar werd bepaald door de structuur die de

voorgedrukte tekst impliceerde.²⁷ De lengte van de dossiers nam alsmaar toe, maar stond – door de voorgedrukte tekst – wel vast. Waar een arts weinig meer kan veranderen aan de voorgedrukte tekst, is de handgeschreven tekst altijd onderhevig aan variatie.

Ten tweede werden de veranderingen die wetenschappelijke objectivering mogelijk maakten, vormgegeven door de toepassing van grafische technieken. Naast grafieken zijn dat vooral tabellen, die ik in dit verband interpreteer als de verzameling horizontale en verticale lijnen die de relatie tussen unieke (patiënten)gegevens en gestandaardiseerde categorieën weergeeft. De introductie van tabellen ging in kleine stappen. In de eerste dossiers, bijvoorbeeld in de verloskundige kliniek in 1842, stonden weliswaar de maten en het gewicht van de pasgeborenen beschreven in een rij, en gaven de verschillende kolommen de tijdsperiodes aan. Maar er werden geen horizontale of verticale lijnen getrokken die zo kenmerkend zijn voor de tabel.²⁸ Afbeelding 4 laat zien hoe het tabellarisch denken in sommige gevallen in de loop der tijd ontstond. Waar aanvankelijk op elke pagina nieuwe (andere) tabellen werden getekend, werd na verloop van tijd naar manieren gezocht om een gestandaardiseerde vorm van documenteren te hanteren. In dit specifieke voorbeeld is te zien hoe de bovenzijde van het materiaal ingeknipt werd, waardoor steeds dezelfde

27 *Historiae Graviditatum* uit de verloskundige klinieken, 1924, Het Utrechts Archief, inv. nr. 810.205. & "Indexboekjes", registers met beknopte gegevens over de verpleegde patiënten, de diagnoses en de behandelingen, met verwijzingen naar de volgnummers van de "protocollen", 1891-1924, Het Utrechts Archief, inv. nr. 810.695. & "Historiae Graviditatum", registers met gegevens over de verpleegde patiënten en met verslagen van de zwangerschappen, de verrichte onderzoeken en de bevallingen of abortussen uit de Verloskundige Kliniek, 1907, Het Utrechts Archief, inv. nr. 810.150.

28 "Historia Graviditatum", registers met gegevens over de verpleegde patiënten en met verslagen van de zwangerschappen, de verrichte onderzoeken en de bevallingen of abortussen, 1941, Het Utrechts Archief (UA), inv. nr. 810.85.

registers ontstonden.

Zoals is te zien in de eerder gebruikte afbeelding 2, was de tabel aan het begin van de twintigste eeuw eerder regel dan uitzondering. Daarmee was het beschrijven van patiënten *onomkeerbaar* veranderd: datgene wat in de tabellen was voorgedrukt, werd het (gestandaardiseerde) uitgangspunt voor de wetenschappelijke beschrijving van patiënten. Het was daarbij onmogelijk nog buiten deze voorgedrukte kaders te denken en te schrijven – en dat bedoel ik vrij letterlijk. Het is ondenkbaar een narratief zoals we dat in de negentiende eeuw zagen dóór de voorgedrukte tabellen uit de 21^e eeuw heen te schrijven. Dat gedachte-experiment laat zien hoezeer de materiële ontwikkelingen van de dossiers samengaan met het ontstaan van objectivering en los van elkaar niet goed te begrijpen zijn.

Conclusie: terug naar interdisciplinariteit

Dit artikel had als ambitie een voorbeeld te geven van interdisciplinair onderzoek: hoe het mogelijk zou zijn verschillende methodes te integreren en zo tot nieuwe relevante ideeën te komen. Ik heb willen laten zien hoe historisch onderzoek een bijdrage kan leveren aan sociologisch en ethisch denken over een medische praktijk. Ik gaf aan dat historisch onderzoek helpt om bio-ethische debatten te verbreden en voorbij te gaan aan een focus op de voor- en tegenpositie. Het helpt op deze manier ethische debatten aan te scherpen aan de hand van de oorsprong van het probleem. Daarvoor heb ik het medisch-ethische debat over wetenschappelijke objectivering, zoals deze tot uiting komt in het hedendaagse Evidence-Based Medicine, als casus genomen. De verschillende medisch-ethische standpunten over de voor- en nadelen van (wetenschappelijke) objectivering leken me het beste te begrijpen als uiting van een veel breder debat over de modernisering van de Westerse medische praktijk. Aan de hand van patiëntendossiers uit de Utrechtse Universitaire Klinieken heb ik laten zien wanneer en hoe deze moderne ontwikkelingen waardoor objectivering plaats vonden. Maar veel belangrijker: door medische objectivering als een historische

ontwikkeling te bestuderen op het moment van ontstaan blijkt hoezeer uitingen van (wetenschappelijke) objectivering – zoals categorisering en kwantificering – verbonden zijn met materiële ontwikkelingen. Ik heb daarbij willen laten zien hoe de beschreven inhoudelijke ontwikkelingen zelfs niet los gezien kunnen worden van de materiële veranderingen.

Kunnen we wel verwachten dat de op het individu gerichte behandeling überhaupt mogelijk is?

Deze conclusie komt niet per sé voort uit een ethische positie in het debat over Evidence-Based Medicine, maar kan er toch een bijdrage aan leveren. Daarom wil ik met veel enthousiasme aandacht willen vragen voor de materiële dimensie van ethische dilemma's die hun intrede doen bij op wetenschappelijk bewijs gebaseerde medische besluitvorming (EBM). Om wat voorbeeldvragen te noemen: Als we patiënten op digitale wijze willen documenteren, kunnen we dan wel afstand doen van de gekwantificeerde patiënt? Als de medische wetenschap sterk afhankelijk is van technologie, kan de patiënt dan wel op een andere manier begrepen worden dan de taal deze techniek spreekt? Als van dokters verwacht wordt iedere patiënt op dezelfde, wetenschappelijk onderschreven, manier te documenteren, kunnen we dan wel verwachten dat de op het individu gerichte behandeling überhaupt mogelijk is?

Martijn van der Meer (1995) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Utrecht en de Amerikaanse University of Wisconsin-Madison. Momenteel volgt hij de researchmaster History and Philosophy of Science. Hij interesseert zich voor de historische en filosofische dimensie van hedendaagse debatten over wetenschap, in het bijzonder met betrekking tot medische ethiek en de geschiedenis van de geneeskunde. Martijn schreef dit artikel op basis van zijn bachelorscriptie 'Gekristalliseerd tot Object' (2017), die te downloaden is via deze link: <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/350952>.

MOEDER DES VADERLANDS?

DAAN ELING

Historicus en republikein Gerard Aalders schreef recentelijk een boek over de koningin die ook wel de Moeder des Vaderlands wordt genoemd: Wilhelmina. In *Wilhelmina. Mythe, fictie en werkelijkheid* biedt Aalders een ander perspectief op Wilhelmina. In de inleiding van het boek wordt opgemerkt dat het gros van de beschikbare literatuur over Wilhelmina zeer lovend is over de koningin, onterecht volgens Aalders. Als kritische volger van de Oranjes heeft Aalders al meerdere studies gepubliceerd over leden van het Koninklijk Huis. In talkshows en nieuwsprogramma's wordt hem die kritische houding niet in dank afgenomen. Presentatoren en mede-historici zijn nog altijd zeer op hun koningshuis gesteld. Aalders had daar wel op gerekend. Tijdens talkshows kijkt hij vaak naar beneden om zijn voorbereide antwoorden te reproduceren. Spontaan antwoorden op vragen van kritische presentatoren gaat hem beduidend minder goed af dan schriftelijk reageren. Dat is jammer. Zijn argumenten worden op papier beter onderbouwd dan zijn tv-optredens (met name bij *Tijd voor Max*) doen vermoeden. Desalniettemin schiet Aalders' papieren betoog ook op enkele plekken tekort.

Mijn belangrijkste punt van kritiek op dit boek is de vete tussen Aalders en Cees

Fasseur, de biograaf van Wilhelmina. Aalders heeft veel kritiek op Fasseur, daar is in essentie niet mis mee. In 2004 heeft zich in enkele Nederlandse kranten een gevecht ontvouwen tussen Fasseur en Aalders. Daaruit valt op te maken dat Fasseur en Aalders al een lange geschiedenis van meningsverschillen achter de rug hebben als Aalders dit boek schrijft. Het boek lijkt in dat licht ineens veel meer op het zoveelste deel in de vete tussen Aalders en Fasseur. Het zou zeker de soms krampachtige manier waarop Aalders Fasseurs woorden wil weerleggen verklaren. Dat is jammer. Het doet af aan Aalders' betoog dat over het algemeen goede argumenten biedt voor een andere kijk op de betekenis en de herinnering van Wilhelmina.

Aalders' betoog wordt ondersteund door een uitgebreid notenapparaat. Met 532 voetnoten in het hele boek (ongeveer twee per pagina) is er op indrukwekkende wijze geannoteerd. Nagenoeg alles wat Aalders uit zijn bronnenonderzoek haalt, is voor de ijverige lezer na te zoeken. Wat echter niet in de bronnen te lezen valt, is hoe Aalders zijn bronnen interpreteert. Hij is daarin soms bijzonder creatief. Het is in dat licht ook bijzonder dat Aalders zowel in de media als via zijn site én in het slotwoord van dit boek kritisch is op de redeneringen van zijn tegenstanders,

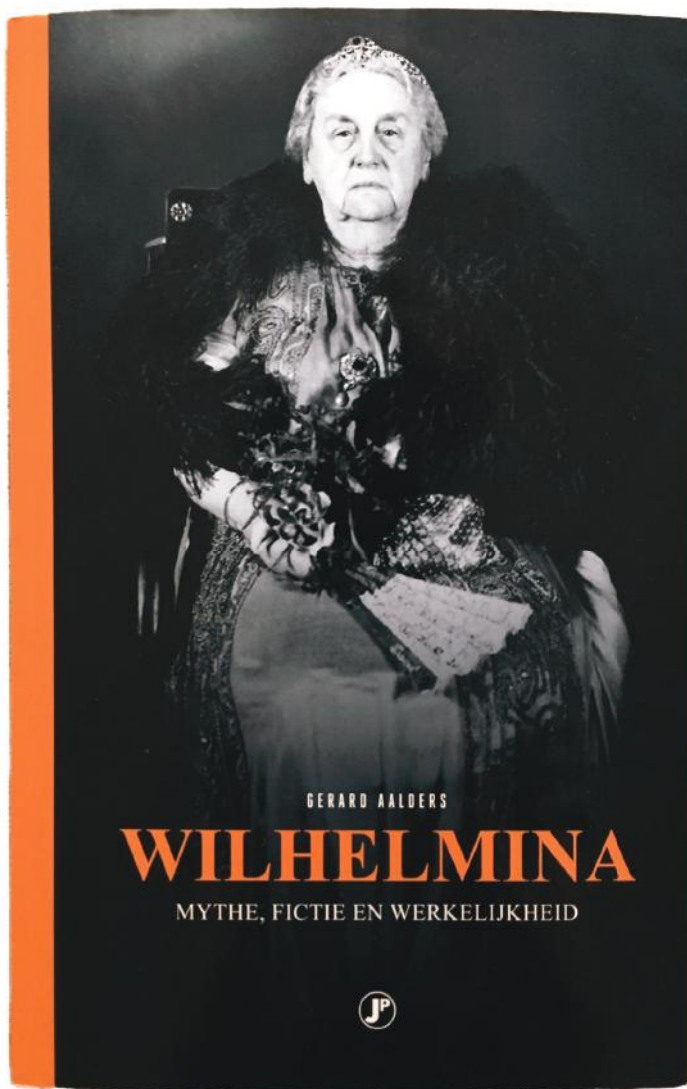
aangezien zijn eigen redeneringen ook niet altijd zuiver zijn. Een voorbeeld daarvan is een passage over een van de ontmoetingen tussen Wilhelmina en Theodore Roosevelt. Eerst laat Aalders zien hoe Fasseur Wilhelmina's desinteresse in de Verenigde Staten omschrijft. Aalders bestempelt dit vervolgens als bekrompenheid, 'want dat

Meer dan eens zijn er anachronismen te vinden in het boek van Aalders.

is het toch'. 'Fasseur voert diezelfde bekrompenheid aan ter verdediging van Wilhelmina', aldus Aalders, maar het enige 'bewijs' dat de lezer hiervoor heeft, is een vrij neutraal citaat uit een boek van Fasseur. Alleen met veel wilskracht kan je dit citaat zo interpreteren.

Meer dan eens zijn er in de manier waarop Aalders naar zijn bronnen kijkt anachronismen te vinden. Zo heeft hij het over de radio-optredens van Wilhelmina bij Radio Oranje. Fasseur wordt nogmaals geciteerd en vervolgens begint Aalders de routine waarmee de lezer vertrouwd is geraakt: ieder woord van Fasseur wordt in twijfel getrokken. Fasseur probeert het punt te maken dat Wilhelmina's speeches een grote impact hadden op de Nederlanders onder de Duitse bezetting. Aalders probeert dit te weerleggen door vanuit een 21^e-eeuwse bril te kijken naar

inhoud en kwaliteit. Hij had echter juist moeten kijken naar de manier waarop de speeches in Nederland werden ontvangen. Het is immers niet uitgesloten dat een bijzonder slechte speech erg goed wordt ontvangen door allerlei andere bijkomende factoren, zoals bijvoorbeeld het horen van de stem van Wilhelmina. Aalders lijkt zo gebeten te zijn op het ontkrachten van alles wat Fasseur zegt, dat hij het grote plaatje vergeet. Daarbij laat hij zijn eigen (21^e-eeuwse) blik van doorslaggevend belang zijn.

Wilhelmina. Mythe, Fictie en Werkelijkheid. *Eigen foto.*

OP STAP MET BHAGWAN

Wat leer je als historicus van
Wild Wild Country?

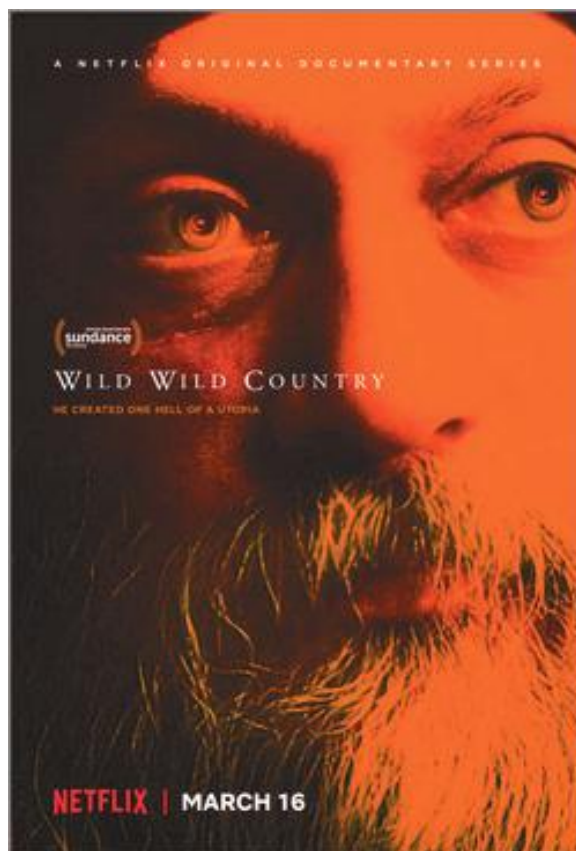
MICHIEL BRON

Wild Wild Country wordt nu al genoemd als beste documentaire van 2018. De Netflix documentaire krijgt de handen op elkaar en laat critici lovend over elkaar heen buitelen. Maar wat kan je als historicus met deze zesdelige documentaire? De redactie van *Aanzet* zocht het uit.

In zes afleveringen nemen de regisseurs Chapman en Maclain Way de kijker mee naar een obscuur stukje Amerikaanse geschiedenis: de aanwezigheid van Bhagwan Sri Rajneesh in de Verenigde Staten. Het is een periode aan het begin van de jaren tachtig waarin de dan al omvangrijke beweging omtrent de spirituele leider Bhagwan besluit een paradijs te beginnen in Oregon, één van de meest afgelegen gebieden in Amerika. De beweging bestaat uit duizenden, veelal hoogopgeleide, volgelingen die zich gehuld in oranje kledij en omwentelen in de wijsheden van Bhagwan over het afschudden van alle dogma's en verplichtingen.

Deze in Oregon gestichte vrijstaat onttaarde echter in een enorme deceptie. Het nabij gelegen dorp Antelope, met vijftig tot tachtig conservatief christelijke inwoners, werd volledig overspoeld. Binnen de omheining van de gemeenschap stak hebzucht en paranoia de kop op, wat leidde tot geplande moordaanslagen,

massavernietiging en seks in de openbare ruimte. Verschillende groepen kwamen tegenover elkaar te staan en internationale bedrijven en de Amerikaanse overheid begonnen zich intensief te mengen in de maatschappelijke discussie over de gemeenschap.

Maclain en Chapman Way
Wild Wild Country (2018)
Zes afleveringen, 64-71 minuten

Er valt meer dan genoeg te vertellen over de gebeurtenissen. De opzet om recente interviews met direct betrokkenen te combineren met een grote hoeveelheid archiefmateriaal heeft geleid tot een overdadige invulling van de zes afleveringen. Toch gaat deze serie met relatief lange afleveringen eigenlijk nooit vervelen: er zijn immers meer dan genoeg verhalen te vertellen en ontwikkelingen uit te pluizen.

Als kijker wordt je misschien het meest geïntrigeerd door de bizarre verhalen over de enorme hoeveelheden Roll-Royces of door het nog steeds aanwezige fanatisme bij de persoonlijke assistente van Bhagwan, Ma Amand Sheela. Na een tijd vast te hebben gezeten beheert zij nu een verzorgingstehuis in Zwitserland. Het is interessant om te zien hoe ze nu om gaat met haar klanten en tegelijk zonder spijt of excuses terugkijkt op haar beslissingen toentertijd.

Iedereen wordt aan het woord gelaten vanuit hun eigen gelijk

Voor de historicus is het echter interessant dat wordt gekozen voor veel persoonlijke visies aan bod te laten komen, zonder dat de makers ook maar ergens partij kiezen. Iedereen wordt aan het woord gelaten vanuit hun eigen gelijk, waardoor het perspectief van de overheid, de dorpsgemeenschap, de volgelingen en Bhagwan van alle kanten belicht kunnen worden. Deze documentaire is daarmee een voorbeeld voor historici in de zoektocht naar een manier om tot een objectieve weergave van het recente verleden te komen.

Foto: Samvado Gunnar Kossatz

GESMOKKELD UIT NOORD KOREA

De aanklacht

LARISSA BIEMOND

Als Noord-Korea in het nieuws komt, is dit vaak gerelateerd met de spanningen tussen het land en Zuid-Korea en de Verenigde Staten. Als buitenstaanders zijn we vooral bekend met de propaganda rondom de huidige ‘Grote Leider’, Kim Jong-un. Maar wat is er bekend over de vele Noord-Koreanen die dagelijks onder dit regime proberen te overleven?

Het manuscript moest over de grens worden gesmokkeld.

De afgelopen jaren deden al enkele ontsnapte Noord-Koreanen een boekje open over hun vroegere leven in Noord-Korea. Bijzonder aan *De aanklacht* is echter dat deze verhalen in het diepste geheim zijn geschreven door een auteur die nog steeds in Noord-Korea verblijft. Voor publicatie van de verhalen moest het manuscript daarom naar buiten worden gesmokkeld. Toen een vriendin van Bandi Zuid-Korea wist te bereiken, vertelde zij mensenrechtenactivist Do Hee-Hyun over Bandi's verhalen. In opdracht van Do reisde een Chinese kennis naar Bandi en smokkelde het manuscript over de grens. Eenmaal in Zuid-Korea wist Do Bandi's werk te publiceren.

Het boek is geschreven onder de pseudoniem ‘Bandi’, dat ‘vuurvliegje’ in het Koreaans betekent. Over de auteur is slechts bekend dat hij werd geboren in 1950 en zijn jeugd in China doorbracht, nadat hij met zijn ouders de Koreaanse Oorlog ontvluchtte. Later keerde hij terug naar Noord-Korea, waar hij als lid van het Centrale Comité van de Koreaanse Schrijversbond in de jaren zeventig meerdere verhalen publiceerde. Een omslagpunt in het leven van Bandi was de zogeheten ‘Zwarte Mars’, de periode tussen 1994 en 2000 waarin naar Westerse schattingen zeker één miljoen mensen door de honger zijn omgekomen. Bandi voelde daarna zich geroepen om de gruwelen van het Noord-Koreaanse schrikbewind op papier te zetten. Elk verhaal in zijn bundel wordt afgesloten met de benoeming

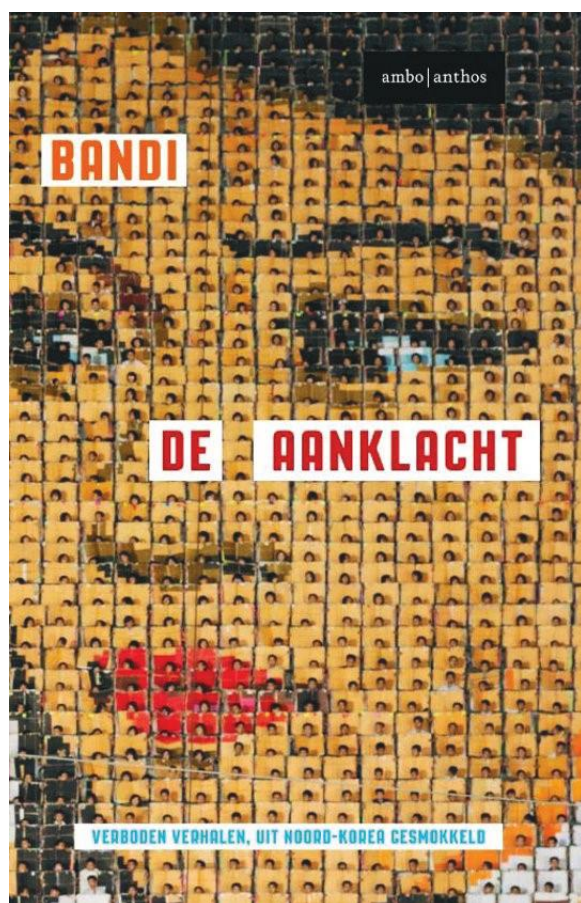
De auteur van deze verhalen verblijft nog steeds in Noord-Korea.

van de maand en het jaartal waarin Bandi het verhaal had opgetekend: de verhalen beslaan de jaren 1989 tot 1995, voorafgaand en tijdens de ‘Zwarte Mars’. In *De aanklacht* wordt een beeld geschetst van het dagelijkse leven van Noord-Koreaanse burgers onder het totalitaire regime, dat voor buitenstaanders veelal

in duisternis is gehuld. In zeven korte verhalen die op de ware gebeurtenissen zijn gebaseerd, beschrijft Bandi de levens van verschillende Noord-Koreanen en hoe zij zich staande proberen te houden in de bizarre wereld van een totalitaire dictatuur. In alle verhalen uit het boek wordt de hoofdpersoon tegenover de machtige staat geplaatst, die overal in de levens van gewone Noord-Koreanen aanwezig lijkt te zijn, als een ongenode gast waar men altijd rekening mee moet houden. Zo probeert een jongeman in het verhaal ‘Zo dichtbij, maar toch zo ver weg’, zijn stervende moeder te bezoeken, maar hij wordt gehinderd door de vele vergunningen en steekpenningen om door het land te kunnen reizen.

Het boek is vertaald naar het Nederlands vanuit een Engelse vertaling: toch komen Bandi's toon en schrijfstijl duidelijk naar voren. De schrijfstijl kan een tikje dramatisch overkomen, maar dit schijnt veelvoorkomend te zijn in de (Noord-) Koreaanse literatuur. Het boek eindigt met een gedicht dat aan het naar buiten gesmokkelde manuscript was toegevoegd:

*Vijftig jaar in dit noordelijke land
Levend als een pratende machine
Levend als een mens onder een juk
[...]
Lezer!
Ik smeeek u mijn woorden te lezen.*

Bandi

De aanklacht (Ambo Anthos 2017)

256 pagina's, €21,99

ISBN: 9789026336386